

Fig. 1. Kirken set fra nordøst. Jesper Weng fot. 2001. — *The church seen from the north east.*

HVIRRING KIRKE

NIM HERRED

Landsby og præst er nævnt første gang 1323, da præsten hed Asser.¹ Præsten Mads nævnes 1328² og kirken 1447, da den modtog en gård i Horsens som sjælegave fra Oluf Nielsen i Honum i sognet.³

1572 disponerede kongen som patron over kirketinden ved at forpagte den til Claus Glambek til Rask i sognet,⁴ der o. 1589 foretog byggearbejder ved kirken og indrettede koret for sin begravelse. 1650 ansøgte en senere ejer af Rask, Christoffer Pax, kongen om at måtte få patronatsret til kirken,⁵ men da Pax samme år blev myrdet, blev hans andragende ikke til noget.

Kirken tilhørte endnu kongen, da den kort før 1675⁶ sammen med Tamdrup og Hornborg blev afhændet til Mogens Friis, greve af det nyoprettede grevskab Frijsenborg, hvortil også den nærliggende herregård Boller hørte.⁷ O. 1726 administreredes kirkerne under Boller (jfr. kalkens Reventlowvåben for enkegrevinde Sophie Christine von Reventlow til Boller og Møgelkjær). Kirken blev 1763 frasolgt Frijsenborg til justitsråd, amtsforvalter Emanuel Thygesen,⁸ der 1755 havde erhvervet hovedgården, det senere stamhus Matstrup i Tyrsting hrd. (jfr. initialer for ham og brorson-

nen, Thyge de Thygeson, på tårnet).⁹ Kirken forblev under Mattrup indtil stamhusets ophævelse og godsets opsplitning 1828; herefter ejedes den af Det Thygesenske Fideikommis, hvis seneste besidder var enkegrevinde C. F. S. Brockenhuus-Schack, før den overgik til selveje 1913.¹⁰

1590 klagede kirkeværgerne over, at der var bygget så meget på kirken (Glambeks arbejder?), at den var blevet bragt i stor gæld, som nu søgtes afhjulpnet ved, at andre kirker i Bygholm len skulle betale til den.¹¹ 1631 hed det, at kirken var brøstfældig, og at kirkerne i Hatting og Bjerre herreder skulle træde hjælpende til.¹² Efter Jyllands besættelse under kejserkrigen indberettede præsten 1629, at præstegården var brændt to gange.¹³

I forbindelse med nedlæggelsen af Boring kirke ved midten af 1500'erne blev den ene halvdel af dette sogn, omfattende Boring by, lagt til Hvirring sogn (jfr. s. 5273). Under den første præst efter reformationen, Peder Lauridsen (†1566), var Hvirring en tid hovedsogn for et stort pastorat, som omfattede hele Nim

herred med undtagelse af Endelave. Inden Peder Lauridsens død var Nim blevet et selvstændigt pastorat, som efter hans død fik Underup som anneks. Pastoratet omfattede herefter Hvirring med annekserne Hornborg og Tamdrup. Sidstnævnte udskiltes som et selvstændigt pastorat 1742, og siden har Hvirring alene haft Hornborg som anneks.¹⁴

Ved mindre arkæologiske undersøgelser 1987 fremkom i apsiden og tårnrummet *løsfund i form af stumper af tagtegl og en gulvflise, af vinduesglas, et gyldent alter og af andre inventardele. Hertil kommer en række 'indbragte' *løsfund, således gråbrændte potteskår, et grønglaseret kandeskår og 13 mønter.¹⁵ Fundene befinder sig alle i Nationalmuseet.¹⁶

Sagn. Herremanden på Rask skulle have fået en visen arm, fordi han nedbrød Boring kirke (jfr. s. 5274) og brugte stenene til Hvirring kirkes ombygning. Han kan ses spøge på egnen mellem de to kirker.¹⁷

2002: Hvirring sogn indgår siden 1971 i Haderslev stift (tidligere Århus stift) og ligger i Tørring-Uldum kommune, Vejle amtskommune.

Fig. 2. Matrikelkort af Hvirring by, 1:10.000. Opmålt 1805 af Melgaard, rettelser medtaget til 1860. Tegnet af Birgitte Andreassen. – *Land registry map of Hvirring. Surveyed in 1805, corrections added until 1860.*

Kirken ligger nordligst i landsbyen, tæt ved vejen mellem Horsens og Nørre Snede. Omgivelserne er rige på oldtidshøje; en høj uden for kirkegårdens gamle norddige er sløjfet senest i forbindelse med kirkegårdens udvidelse 1881, mens to gravhøje vest for kirkegården er overpløjet efter 1870.¹⁸ Nærmeste nabo mod syd er præstegården, hvis bygning fra 1971 har afløst et gårdanlæg fra 1875. Matrikelkortet 1805 (fig. 2) viser den ældre gård, der var et stort, firfløjet anlæg.

Kirkegården består af tre afsnit. Ældst er området omkring kirken, der har bevaret sine gamle skel mod øst, syd og vest, markeret med *stendiger*, mens norddiget er flyttet i forbindelse med den omtalte udvidelse mod nord 1881 (fig. 3). 1979 er etableret et nyt afsnit mod øst (ark. Rud Nielsen), omgivet af græsklædte *jorddiger*. Denne del af kirkegården blev anlagt som en selvstændig gravlund, men er 1997 forbundet med de to ældre afsnit med nyopkastede diger. To parkeringspladser, én i nordøst ved Horsensvejen og én sydvest for kirkegården på vestsiden af landevejen, omgives af tilsvarende *jorddiger*.

Indgange. Kirkegårdens hovedindgang vestligst i det søndre dige er en køreport med kunstfærdige jerngitterfløje fra 1938 mellem rejste kampestenstøtter. En tilsvarende ganglåde findes i

Fig. 3. Luftfoto af kirken og kirkegården set fra sydøst. Sylvest Jensen fot. 1947 i KglBibl. – *Aerial photo of church and churchyard seen from the south east. 1947.*

det udflyttede norddige. En låge midt i syddiget (til præstegården) og en låge sydligst i det gamle østdige lukkes af jerngitterfløje fra 1979. – †*Indgange*. Den gamle port, der stod på den nuværendes plads, synes i ældre tid at have været muret af tegl; 'porten og lågens mur' var således 1676 'ganske nedfalden'.⁶ En tegning af maleren A. Fritz, fra 1862,¹⁹ viser port og låge med kugleleafsluttede støtter, antagelig af træ. 'Stakitporten med låger' skulle efter synets ønske 1897 fornyes efter tegning og 1904 males lysegrå.¹⁰ En indgang i det gamle norddige nævnes 1848.²⁰

Kirkegården, hvortil der er frit indblik fra de omgivende marker i øst og vest, ligger i læ af de mange store træer i præstegårdshaven umiddelbart syd for diget. Inden for vestdiget er der et læbælte af røn, plantet 1963, og inden for norddiget står en række ældre asketræer, som formodentlig er kommet til 1891, da synet påbød, at der blev plantet omkring alle tre sider af det nye, nordre afsnit. Endnu 1939 var der store træer mellem den 'ny og den gamle kirkegård'. En æl-

dre beplantning af elmetræer er fældet fra og med 1986 på grund af elmesyge.¹⁰

Et *ligkapel* uden for porten i kirkegårdens sydvestre hjørne er opført 1929.¹⁰ Det er en hvidkalket bygning, med gavle i nord og syd, hvori der 1971 er indrettet toiletter. Et *redskabshus* i røde sten syd for det østre afsnit er fra 1979.

BYGNING

Kirken er en statelig kvaderstensbygning, vel fra o. 1200, bestående af skib og kor med apsis. Mens apsisen er noget ombygget, er den øvrige kirke overordentlig velbevaret; det fine romanske anlæg har således bevaret næsten alle nordsidens vinduer såvel som korbue og portaler. Tårnet ved skibets vestende er føjet til i senmiddelalderen, men spor i gulv og murværk viser, at der forud var opført et lille tårnstyktetårn eller klokkeophæng på samme sted. Også våbenhuset må være tilføjet i senmiddelalderen, samtidig med at apsisen blev skilt fra koret og indrettet til sakristi. Hvælvene i koret og skibets østende er indbygget o. 1497 (jfr. †kalkmalerier), mens hvælvene i vestenden øjensynligt først er kommet til 1589 i forbindelse med de byggearbejder, som Claus Glambek lod foretage. Orienteringen har nogen afvigelse mod nord.

Byggegrunden. Terrænet under og omkring kirken falder svagt mod øst og nord, idet kirkegårdens højeste punkt ligger sydvest for kirken. Niveauforskellen har bevirket, at apsidens sokkel ligger lavere end korets, og at korets sokkel i nordsiden – men ikke i sydsiden – ligger lavere end skibets.

Plan og proportioner. Det romanske anlæg er næsten 34 m langt og hører dermed til blandt de største kvaderstenskirker i Jylland.²¹ Apsiden er relativt lille og lav, og dens halvcirkelslag er udstukket med centrum i korets yderside. Skibet, der er 7 m højt, er udvendig målt afsat som to kvadrater, mens koret i udvendig længde mangler lidt i at udgøre et kvadrat. Hjørnerne har rette vinkler, og håndværksmæssigt er der tale om fint arbejde. Det må derfor undre, at springet mellem korets og skibets mure ikke er af samme størrelse, men er ca. en halv fod mindre i nord (86 cm mod

100 cm i syd). I det hele taget er det, som om bygmesteren har haft svært ved at bringe skibets syd- og nordside på en fælles formel; triumfmuren er således noget tykkere i nord (147 cm mod 137 cm i syd, målt under kragbåndene). Facaderne er disponeret med højt siddende vinduer, to i korets langsider og fire i hver af skibets sider. De to rundbuede portaler er anbragt mellem de vestlige vinduespar, der – i forhold til de øvrige vinduer – er rykket lidt fra hinanden. Som noget ret usædvanligt for en kvaderstenskirke er alle åbninger, ikke blot dørene men også vinduerne, afsluttet med buestik af kilesten, et træk bygningen har fælles med kirken i Øster Snede (Vejle amt). Efter vinduernes retablering 1917 brydes det romanske helhedsindtryk i nordsiden nu kun af de svejfede tage, hvoraf navnlig korets er ret stærkt opskalket.

Materialer og teknik. I murenes beklædning af veltildannede *granitkvadre* indgår enkelte kvadre af lysegrå *sandsten*, således to i 2. skifte øst for syddøren, den ene hjørnehugget. Også nogle af kilestenene i korbuen synes at være af sandsten. I triumfvæggen er små partier mellem granitbeklædningen af *frådsten*, ligesom frådstensalk formentlig også har været anvendt til fremstilling af mørtlen.

Bygningens *sokkel* er forskelligt udformet under de tre afsnit (fig. 53b). Den ombyggede apsis (se ndf.) hviler på en stejl, lettere hulkelet skråkant; i koret er soklen ret fremspringende og har rundstav, mens den i skibet er afsluttet med en mindre fremtrædende skråkant. I korets østside er soklen stejlt skråkantet svarende til apsidens, hvilket kunne skyldes en omdannelse og tilpasning i forbindelse med apsidens ombygning. Således er rundstaven i korets østhjørner affaset, så den slutter sig til gavlsidens skråkant. Apsidens sokkel befinder sig 25–28 cm under korets. Soklerne under kor og skib ligger i sydsiden i samme niveau, skibets næsten dækket af jord; i nordsiden ligger korets sokkel 34 cm lavere end skibets. Også stenformaterne skiller sig ud under de enkelte afsnit. I apsis og kor er der brugt mindre kvadre, mens sokkelstenene i skibet er meget lange: flere er over 1,5 m, nogle næsten 2 m og den længste, midt i skibets sydside, 2,34 m lang.

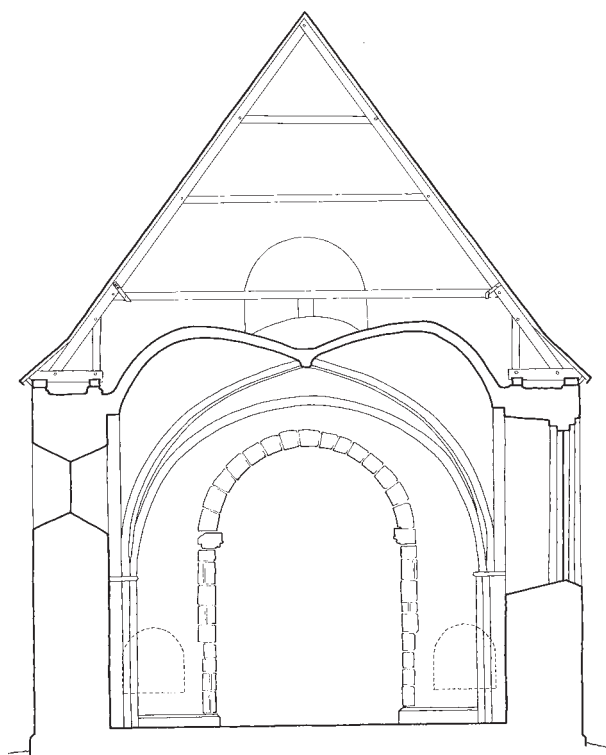

Fig. 4. Tværsnit 1:150 af skibet set mod øst. Tegnet 2002 af Marianne Nielsen efter opmåling af Peter Duun Andersen 2002, suppleret af Niels Jørgen Poulsen. – Cross-section of the nave looking east.

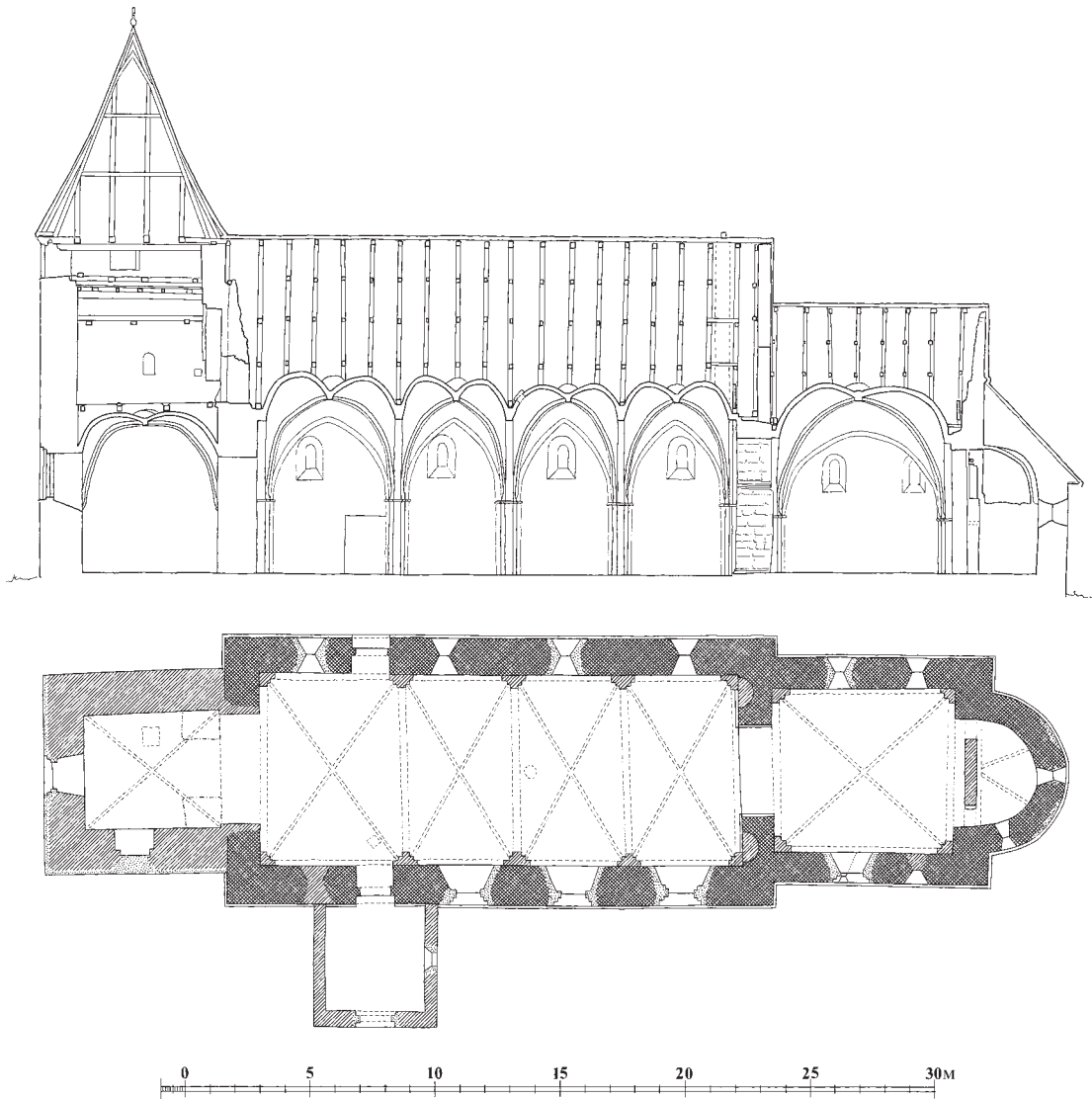

Fig. 5–6. Opmålinger 1:300. 5. Længdesnit af kirken. Tegnet 2002 af Marianne Nielsen efter opmåling af John Bennetzen 1990. 6. Plan. Tegnet 2002 af Marianne Nielsen efter opmåling af Mogens Clemmensen 1917 og Rolf Graae 1985, suppleret af Niels Jørgen Poulsen. – 5. *Longitudinal section of the church*. 6. *Plan*.

Byggefaser. Der er ikke forbandt mellem kor og skib (jfr. fig. 7), og skifterne i de to afsnit varierer meget i højden – med relativt små kvadre i koret og ret store og høje i skibet. Vi må tro, at byggeriet – som det var almindeligt – er indledt østfra med koret, hvorefter man er fortsat vestover med skibet og har fuldført murene under ét. Vinduerne i kor og skib ligner nemlig hinanden så meget, at de må være udført nogenlunde samtidig – og af de samme håndværkere. Skibets mure er tykkere end korets (ca. 145 mod 125 cm), og triumf-

muren er på østsiden over vederlagshøjde trukket ca. 20 cm tilbage (jfr. længdesnit fig. 5). Manglen på forbandt også mellem apsis og kor, hvor skifterne er af omtrent samme højde, kan antyde, at apsiden først er føjet til, efter at koret var rejst.

Kvadrene i kor og skib er – som nævnt uden at være i forbandt – muret i smukke, gennemløbende skifter. I koret består facaderne af i alt 17 skifter af middelhøjde (i sydsidens 2. og 7. skifte og i nordsidens nederste skifte er der fortrinsvis benyttet 'højkantsformater'). I skibet (fig. 1 og 7),

Fig. 7. Kirken set fra nord. Jesper Weng fot. 2001. – *The church seen from the north.*

der er et skifte højere end koret, er formaterne så store, at facaderne udgøres af kun 15 skifter. Over skråkantsoklen måler de første fire skifter i hver langmur tilsammen 198 cm, hvoraf det nederste skifte er 65 cm højt (et par steder delt i to halve skifter). Men i modsætning til soklen er der i skibets mure kun enkelte steder brugt specielt lange formater; en kvader nederst i sydsiden måler dog 195 cm, mens den meget smukt tildannede, vestre hjørnekvader i samme skifte (fig. 9) er 186 cm lang.

Den forholdsvis lave *apsis*, hvis sokkel som nævnt afviger fra korets, er ændret og ombygget i det mindste to gange: i 1400'erne, da den fik ribbehvælv (jfr. s. 5236), og 1853, da den ud-

vendige kvaderstensbeklædning blev sat om og delvis fornyet. Kvadrene var da – ifølge provstesyntet – ‘gledet fra hinanden så mange steder’, at ‘rundmuren’ truede med at falde ned; den skulle derfor tages ned og genopbygges på en solid grundvold.²⁰ En del af de krumme kvadre er underligt afbanede og må være hugget i forbindelse med denne reparation, ligesom også en vinkelhugget plan kvader i sydsiden (en del af en romansk sålbænk?) kan være indsat ved samme lejlighed. Da apsidens inderside synes intakt, overvejende bestående af krumme, ‘konkave’ kvadre,²² må vi tro, at de to vinduer, det ene et lavt placeret cirkelvindue (jfr. ndf.), sidder på deres gamle plads.

Fig. 8. Kirken set fra sydøst. Jesper Weng fot. 2001. – *The church seen from the south east.*

Stenhuggerfelt. I en kvader i korets sydside, i skiftet over soklen, er udhugget en skålformet fordybning (jfr. fig. 10) med en diameter på 12 cm.²³

Vinduer. Det smalle, dobbeltsmigede vindue midt i *apsis* adskiller sig fra de øvrige åbninger ved at være dækket af en *monolit overligger*.²⁴ Denne er dog brækket på midten og de to dele 'preset' lidt sammen, så vinduet nu er svagt spidsbuet. Siderne er ude og inde af tildannede bygningskvadre. Vinduet var som den eneste romanske åbning endnu i brug ved F. Uldalls besøg 1887.

Der er som nævnt to vinduer i hver side af koret og fire i hver side af skibet. Nordsidens er intakte eller rekonstruerede efter sikre spor; i sydsiden, hvor kun korets østre er bevaret, er der til-

strækkelige spor til at dokumentere, at fordelingen har været den samme som i nord. De bredsmigede åbninger er placeret højt – med bunden i lysningen hhv. 3,6 m (kor) og 4,3 m (skib) over soklen. Proportionerne er nogenlunde de samme, idet skibets åbninger – som det er sædvane – er større end korets. Målt ved udvendig murflugt er korvinduerne 155×92 cm og skibets vinduer 180×114 cm, mens lysningerne, der er placeret midt mellem ydermur og indervæg, holder samme mål, 95×40 cm, i både kor og skib. Forholdet mellem bredde og højde er altså ca. 1:2½.

Vinduerne er ude og inde afdækket med *buestik af kilesten*, idet der er brugt tre eller fire kilesten over korets vinduer og fem over skibets

noget større vinduer. Kilestenene er ret lange og danner også på oversiden en smuk rund bue. Korvinduernes sider, der er af almindelige bygningskvadre (østre karm i det nordøstre vindue dog af en rejst kvader), svarer til 11.-13. skifte. Mens korets vinduer er uden sålbænke, har skibets vinduer dybt nedhuggede sålbænke, dannet af to sten og anbragt i 9. skifte.

Ved en retablering 1917 (ark. Mogens Clemmensen) genskabtes alle de romanske åbninger i nordsiden. Nye er her – mere eller mindre – korets vestre vindue og 2. og 4. i skibet. I sydsiden har koret som nævnt bevaret det østre vindue, nu tilmuret i den indre halvdel,²⁵ mens det vestre er opslugt af et yngre og større vindue. Forsvundet er også skibets to østre vinduer i sydsiden, mens man indvendig (i det eksisterende vindue) sporer den vestre karm af det 3. vindue. Skibets vestre vindue er bevaret intakt indvendig (dog tilmuret); udvendig, hvor vinduet er udslettet ved omsætning af kvadrene, ses i 9. skifte – lidt forskudt mod vest – endnu åbningens sålbænk (ved smigen 114 cm bred),²⁶ hugget i én sten, der nu er vendt op og ned. – En løst liggende *kilesten* i kirkegårdens sydøstre hjørne (i smigen 30/18×42 cm) må stamme fra buestikket over et af de ødelagte vinduer.

To lavt siddende, specielt udformede vinduer må begge have haft *særlige funktioner*. Et *cirkelvindue*

Fig. 9. Hjørnekvadere i skibets sydvesthjørne (s. 5230). Målestokken angiver 1 m. Niels Jørgen Poulsen fot. 2002. – *Corner ashlar in the southwestern corner of the nave. The scale shows 1 m.*

Fig. 10. Korets sydside med spedalskhedsvindue (s. 5232). Jesper Weng fot. 2001. – *South side of the chancel with lepers' window.*

due i apsidens sydside nær koret synes således at have været knyttet til højalteret. Det runde vindue er udvendig dannet af to kvadre; det måler i murflugten 57 cm i diameter med underkant 192 cm over soklen, mens lysningen, 32 cm inde, kun er 28 cm i diameter.²⁷ Indvendig er den smigede åbning rektantet, 67×72 cm, med skrånende bund og underkant kun 103 cm over nuværende gulvniveau. Vinduet må have ledt lyset direkte mod alteret med dets bjergkrystal-tårne (jfr. s. 5244 og fig. 26a), og er i øvrigt placeret så lavt, at man udefra, stående på et trin, har kunnet se alteret.²⁸

En lille åbning (fig. 10) vestligt i korets sydmur er et såkaldt *spedalskhedsvindue*, beregnet til at nadveren skulle kunne rækkes ud på kirkegården til kommunikanter, der var forment adgang til

kirken. Vinduet, der er tilmuret i indre halvdel, står udvendig som en smiget, rundbuet niche, 65×30 cm ved murflugten og med bund kun 116 cm over soklen, dvs. over 3. skifte. Den snævre lysning, kun 13 cm bred, sidder 16 cm fra facaden. Siderne består af selvstændige, 'rejste' kvadre, og buen er udhugget i én sten. Indvendig, hvor den tilmurede åbning til dels er skjult bag et panel, sidder den profilerede granit-overligger (ca. 110 cm lang) stadig på plads med underkant 147 cm over nuværende gulv. Overliggeren, hvis profil kunne minde om korets rundstavs-sokkel, viser, at åbningen indadtil har været retkantet, således som det også er tilfældet med det nyfremdragne spedalskhedsvindue i nabokirken Nim (s. 5180).

De to døre (fig. 11 og 13) er rundbuede portaler med tympanon og er udformet på samme, enkle måde. De lodrette sider bryder skråkantsoklen og prydes af kragbånd, som er ført om på forsiden. Under den runde bue med stik af kilesten er tympanet trukket ca. 40 cm tilbage fra facaden, så

Fig. 11. Skibets norddør (s. 5233). Jesper Weng fot. 2001. – *North door of the nave.*

Fig. 12. Norddørens tympanon, jfr. fig. 52 (s. 5233). Jesper Weng fot. 2001. – *Tympanon of the north door, cf. fig. 52.*

det fremtræder som et forsænket spejl over selve den retkantede åbning. Siderne udgøres af hjørnehugne kvadre, svarende til bygningens første fire skifter, og må altså være tilvirket på byggepladsen. Karmen (døranslaget) er i forbandt med den ydre åbning, og i begge døre ses vinkelhugne kvadre. Dørene er også indvendig af kvadre, afdækket med en stenbjælke.

I *norddøren* (fig. 11) måler den retkantede åbning 228×129 cm. De profilerede kragbånd indeholder hver to tovsnoninger, snoet hver sin vej. Buestikket består af seks kilesten. I *tympanet* (fig. 12, 52) er mellem dobbelte streger indristet en (akantus)ranke, der kan minde om frisen i nordre korbuekragbånd (jfr. fig. 15). Det halvcirkulære felt herunder tredeles ved to bueslag, igen med dobbelte streger, og i sviklen mellem de to buer er med pikhammeren udhugget et lille træ.²⁹ Døren er genåbnet 1894, efter at den en tid havde været tilmuret. De dobbelte dørfløje sidder nu på indersiden af anslaget. – *Syddøren* (fig. 13) svarer i udførelsen til den nordre, blot er åbningen kun 125 cm bred og er derfor ikke, som synet ønskede det 1882,¹⁰ udvidet i bredden. Af de to omløbende kragbånd svarer det vestre til de to i nordsiden, mens det østre er lidt enklere i sin udformning og uden tovsnoning. Buen dannes af syv kilesten, og tympanonfeltet herunder fremtræder glat. De dobbelte dørfløje sidder nu i flugt med indervæggene.

I det *indre* er væggene helt overvejende af rå og kløvet kamp, bortset fra dørenes og vinduer-nes omgivelser, der er af tildannede kvadre. Apsidens krumme bagmur er nederst af kløvet kamp, men herover af kvadre, som også er brugt i korets østvæg og triumfmurens vestside. *Apsisåbningens* runde bue er – uden vederlagsmarkeringer – dannet af kilesten. Stikket synes fuldt bevaret på vestsiden mod koret, men er muligvis til dels erstattet af tegl på østsiden i forbindelse med indmuringen af et nyt hvælv i apsiden og opførelsen af en lukkemur (jfr. ndf.). Et par kilesten af granit, indsat i korets østre overvæg (synlige over hvælvet), kan stamme fra apsisbuen.

Den høje, velproportionerede *korbue* (fig. 14) er forsynet med en *skråkantsokkel*, der er ført om på triumfmurens vestside. Den runde bue har kilestensstik, og vederlaget markeres af rigt profilerede *kragbånd*, anbragt hele 3,3 m over soklen. I nordre kragbånd (fig. 15, 16) er øverst udhugget en tredelt frise med stiliserede ranker, der min-

Fig.13. Skibets syddør, set fra våbenhuset (s. 5233). Jesper Weng fot. 2001. – *South door of the nave seen from the porch.*

der om den indristede ranke i norddørens tympanon (jfr. fig. 12). Det særegne, søndre kragbånd (fig. 15, 17) er rigt udsmykket og vandret tredelt. Øverst ses i relief en egentlig akantusranke og nederst på rundstaven to 'gennembrudte' motiver: i østre halvdel en båndfletning, udgående fra et lille hoved, og i vestre en ringkæde eller 'hertekæde', i midten knyttet sammen med en knude. Ringkæder med hjerteformede led kendes i Danmark kun enkelte steder i bygningsudsmykningen.³⁰ Det interessante ved kragstenen i Hvirring er imidlertid kombinationen af de tre motiver: akantusranke, båndfletning og ringkæde. Denne sjældne kombination genfindes på døbefontene i Tvilum (s. 3424) og Vejerslev (Viborg amt), der sammen med nabofonten i Gjærn (s. 3333), hvor hertekæden er enerådende, af Mackeprang tilskrives den samme stensemester.³¹ Måske er det også denne mester eller dette værksted, der har udført kragbåndene i Hvirring og udsmykningen på nordportalens tympanon. For både båndfletningen og hertekæden gælder, at motivet må være overført fra træ til sten og tidligere kan have været brugt i trækirkerne.³²

†*Sidealternicher*. Under restaureringen 1987 fremkom i triumfvæggen på hver side af korbuen rester af to tilmurede, lavtsiddende og rundbuede alternicher. Den nordre var ret forstyrret, mens den søndre og bedre bevarede kunne undersøges nærmere.³³ Den halvcylindriske niche havde sider og bund af tildannede granitkvadre og var dækket af en halvkuppel, der mod vægplanet var dannet af tre kilesten. Bunden lå kun 0,7 m over gulvet, og åbningen, der var 0,7 m dyb, målte i vægplanet ca. 1,2×1,2 m.³⁴ Tilmuringen med munkesten er sandsynligvis foretaget i forbindelse med opførelsen af hvælvpillerne (o. 1497). Nicherne blev 1987 muret til igen og er i dag ikke umiddelbart synlige.

Rummene var oprindelig dækket med flade *træløfter*. Enkelte oversavede loftsbjælker af egetræ fra 1400rne tjener nu som spærsko (jfr. tagværker). Apsiden har højst sandsynligt været dækket af et støbt *træhalvkuppelhvælv*, der i 1400rne er afløst af det nuværende hvælv (jfr. ndf.).

Den romanske kirkes tre *gavltrekanter* har været beklædt med kvadre. Korgavlen er allerede tidligt

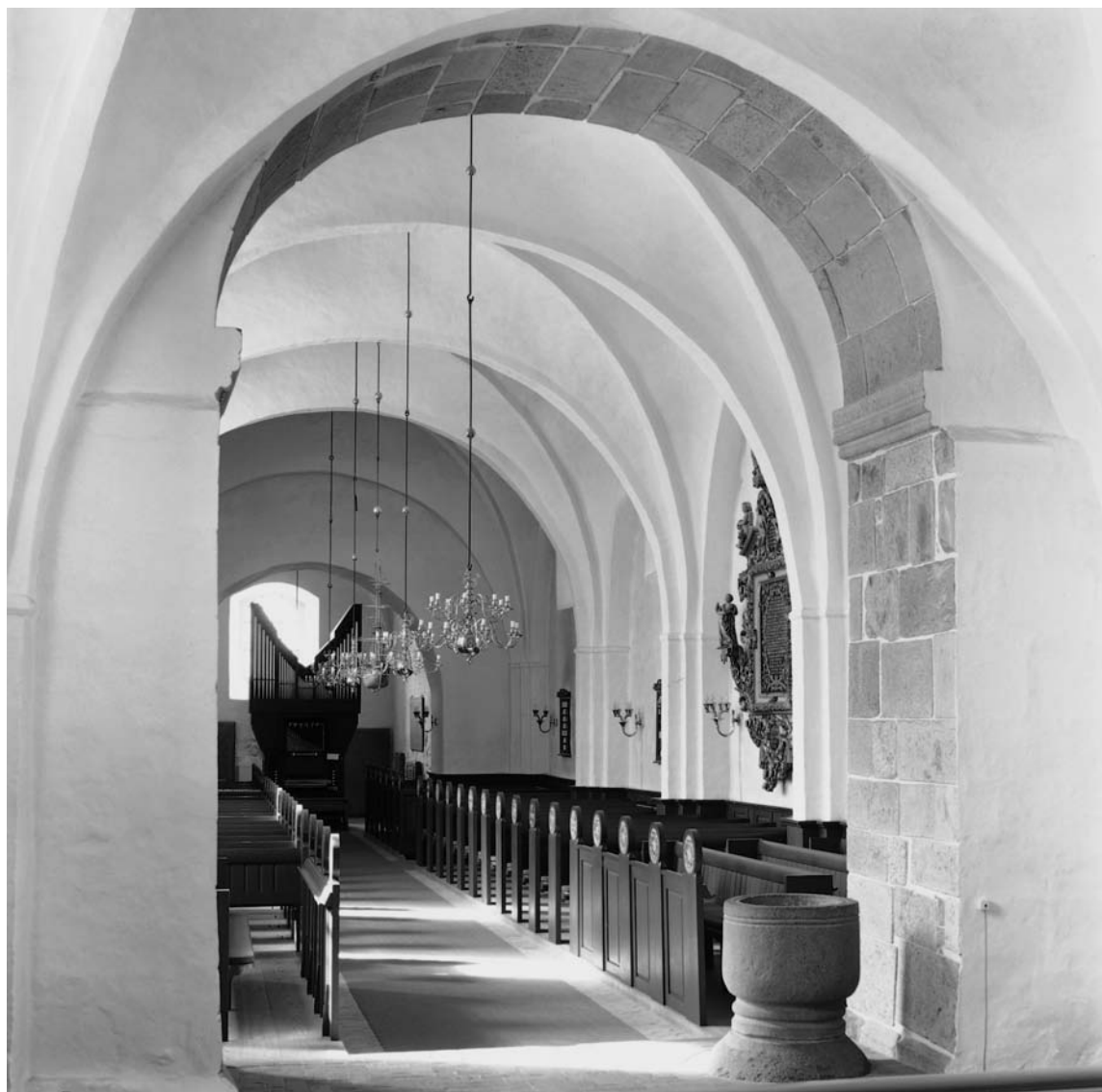

Fig. 14. Indre set mod vest. Jesper Weng fot. 2001. – *Interior looking west.*

blevet stærkt forstyret. Skibets østgavl er helt fornyet 1886,¹⁰ mens partier af vestgavlens ommurede beklædning stadig kan ses fra tårnets mellemstokværk. Her har kvadrene været nedtaget inden opførelsen af det første tårn (jfr. s. 5237). I det ommurede parti indgår i spredt orden adskillige *skråt afskårne gavlkvadre*. Andre gavlkvadre er brugt nederst i tårnets sydmur ved tilmuringen af en døråbning og én i våbenhusets vestside. Taghældningen synes at have været den gængse lave med en grundvinkel på ca. 45°.

Senmiddelalderlige ændringer og tilføjelser. Formodentlig ved midten af 1400'erne – og inden hvælvslagningen i koret – blev apsidens skilt fra koret og indrettet til sakristi (jfr. Tamdrup s. 5092). Indbygningen af hvælv i koret og skibets østende kan ved kalkmalede årstal dateres til o. 1497 (jfr. tåkalkmalerier), hvorimod de vestre hvælvfag, der er uden kalkmalerier, formentlig først er muret på initiativ af Claus Glambek 1589. Våbenhuset og tårnet, der ikke kan nærmere dateres, er kommet til i senmiddelalderen, men inden da havde

Fig. 15. Nordre og søndre korbuekragbånd (s. 5234). 1:10. Målt og tegnet af A. Claudi-Hansen 1912. – *North and south chancel arch cordons.*

der som nævnt allerede været rejst et lille $\dagger$ tårn eller klokkeophæng ved skibets vestgavl.

Korvæg og sakristi. Apsidens omdannelse til sakristi er foretaget i forbindelse med en ombygning i 1400'erne, hvorunder apsidens teglstenshvælv. Korrundingen blev i apsisbuen skilt fra koret med en *lukkemur*, der siden 1919 optages af Joakim Skovgaards store kalkmaleri (jfr. fig. 24). Denne skillevæg, der nu har to kurvehanksbuede døråbninger, én på hver side af alterbordet, er nederst halvanden sten tyk, og øverst – i niveau med apsis-hvælvet – blot en halvstensmur, der på bagsiden støttes af tre små halvstenspillere (jfr. længdesnit fig. 5). Af de to *døre* synes kun den nordre at være oprindelig, mens den søndre formentlig er kommet til o. 1600,³⁵ da også norddøren har fået sin nuværende form (jfr. sakristidørene i Tamdrup s. 5092-93). – Apsidens *hvælv* er i forbandt med den ommurede apsisbue og tredeles ved to skarpryggede ribber, der mødes i et punkt bag lukkemuren.³⁶ Kapperne, der er af halve sten, udspringer lidt bag apsisvæggens murflugt. Tagrummet – og dermed hvælvets overside – er utilgængeligt.

Hvælvene, der er krydshvælv af gængs østjysk type, fordeles sig med et fag i koret og fire i skibet. Korhvælvet og i det mindste det første fag i skibet er som nævnt indbygget o. 1497 (jfr. $\dagger$ kalkmalerier), mens hvælvene i vestenden – der er uden kalkmalerier, men ellers helt ligner de øvrige – øjensynlig først er kommet til 1589 i forbin-

delse med de byggearbejder, som Claus Glambek lod foretage (jfr. ndf.).³⁷ Ifølge en inskription på en tidligere $\dagger$ dørføj (s. 5254) roser han sig nemlig af også at have ladet »Huellingier Mv-re Ofver Al Kierken«. ³⁸ Formuleringen 'over al kirken' skal da formodentlig forstås således, at han fuldførte hvælvslagningen i hele kirken, idet hvælvene indtil da kun havde omfattet en del af rummet (østenden).³⁹

Samtlige hvælv hviler på falsede hjørne- og vægpiller med enkle kragled og helstens skjoldbuer. Korhvælvet har på grund af rummets størrelse runde skjoldbuer i syd og nord og svagt spidsende buer i øst og vest. Hvælvene i skibet svarer til korets, blot sidder kragbåndene højere (jfr. længdesnit), og langsidernes skjoldbuer er spidse, mens endevæggens buer og gjordbuerne er runde. Ved hvælvslagningen i skibet respekterede man de fire vinduer og dørstederne. Eneste væsentlige forskel mellem de enkelte hvælvfag er tilsyneladende, at 3. og 4. fag er spændt lidt højere end de to østre. Denne forskel kunne forklares ved, at kun de to sidste hvælv er indbygget 1589. En vis bekræftelse for denne antagelse er muligvis tilstedeværelsen af et *cirkulært hul*⁴⁰ midt i 2. fags vestre kappe, der kan have givet adgang til tagrummet, mens vestenden endnu stod med fladt bjælkeloft. Endnu et hvælvhul (retkantet, træindfattet og tilmuret med små sten) findes i 4. fag, i søndre kappes østre svikkel. – Stenene er overalt i munkestensformater,⁴¹ og ingen af hvælvene har overribber.

Tårnet, hvis mure oprindelig har været højere, har haft pyramidespir siden 1700rne, senest fornyet 1862 (se ndf.). Tårnet er rejst vest for skibet, idet østmuren hviler på en højt placeret, spids aflastningsbue⁴² foran skibets gavltrekant (jfr. længdesnit fig. 5), en løsning, der muligvis har været bestemt af det ældre tårn (se ndf.). De tre øvrige mure er nederst, indtil 2–3 m over grunden, af granitkvadre, vel hentet fra skibets gennembrudte vestgavl, og herover af munkesten; oprindeligt murværk ses nu kun i nordfacaden, idet hele syd- og vestsiden er skalmuret med små sten i 1700rne.

En anelig, fladbuet tårndør i sydmurens kvaderparti, indvendig 2,5 m høj, er tilmuret i det ydre under anvendelse af blandede materialer, herunder skråt tilhuggede gavlkvadere.⁴³ Den indvendige dørniche bruges nu som skab. Tårnrummets bagmure er nederst af kampesten og herover af munkesten i munkeforbandt, der også er brugt i vangerne i den store, rundbuede arkade, som forbinder tårnet med skibet. Tårnrummet dækkes af et samtidigt krydshvælv, der hviler i væggene.⁴⁴ Et tårntrappehul i nordre hvælvkappe er tilmuret 1968 ved retableringen af en udvendig, tømret fritrappel ved tårnets nordside. Denne fører op til en lille fladbuet dør i et højt, spidsbuet spejl, der leder ind til mellemstokværket. 1886 var der adgang samme vej ad en stige.⁴⁵ Tårnets eneste åbninger er nu klokkestokværkets retkantede og ligeløbende glanhuller, der øverst overskæres af en gesims fra 1700rne. Der er ét lydhul mod de tre verdenshjørner, men to i øst: ét på hver side af skibets tagryg, der når helt op til tårnets tagskæg.

Fig. 16. Nordre korbuekragbånd (s. 5234). Ebbe Nyborg fot. 2002. – North chancel arch cordons.

Fig. 17. Udsnit af søndre korbuekragbånd (s. 5234). Ebbe Nyborg fot. 2002. – Part of south chancel arch cordons.

Skalmuringen og ombygningen af tårnet må være foretaget »1778«, som angivet med jerntal på tårnets sydside, og på initiativ af kirkeejeren, Thyge de Thygeson til Mattrup, hvis initialer »TT« i jern er opsat over årstallet.⁴⁶ På vestsiden ses initialerne »ET« for hans farbroder, Emanuel Thygesen, der kort før sin død 1764 havde overtaget kirken.

Tårnet var oprindelig dækket af et tårnsadeltag, vel med gavle i øst og vest.⁴⁷ Dette blev ved ombygningen 1778 afløst af et tårnpyramidespir, som snart efter, allerede i 1787, blev forsynet med en tårnlanterne, hvorved spiret efter sigende blev 7 alen højere.⁴⁸ Den gennembrudte, firesidede lanterne kendes fra et maleri (fig. 20) fra kort tid før nedtagelsen. Lanternen var klædt med bly, mens pyramidestubben, der oprindelig havde tag af træspån, var tækket med tagsten. Det nuværende pyramidespir, fra 1862, var indtil 1956 tækket med skifer, siden med bly efter at man havde overvejet en kobberbeklædning. Over spiret er 1997 opsat et forgyldt kors, udført af smedemester Svend B. Lauritsen, Hvirring. Dette afløste et ældre og spinklere kors, nedtaget 1956.

†Tårn. På det nuværende tårns plads stod tidligere et lille tårnstyltetårn eller måske blot et tårnklokkeophæng, af hvis flankemure (eller piller) der er rester i skibets vestgavl (synlige fra mellemstokværket). Tårnet målte 5 m i bredden (nord-syd), det trådte kun ca. 1,5 m frem fra skibets vestgavl og har været åbent i vestsiden. I tårnrummets gulv afdækkedes 1987 fundamenterne til de to

Fig. 18. Kirken set fra sydøst o. 1900. Foto i NM. – *The church seen from the south east, c. 1900.*

korte flankemure, hvis indersider forløb parallelt med tårnets nord- og sydmur, hhv. 1,0–1,1 m og 1,1–1,2 m fra væggen og havde en indbyrdes afstand af 2,5 m. Fundamenterne, der fortsatte ind under de nuværende tårnmure, var af genanvendte granitkvadre og sluttede begge 1,5 m fra skibets vestmur.¹⁵ De har båret de to ovennævnte mure eller piller, hvis rester befinder sig 6,5–7,5 m over gulvet (jfr. længdesnit fig. 5). Disse består af både kampesten og munkesten og er fæstnet i skibets gavltrekan, hvis granitbeklædning som nævnt er ommuret, måske netop i forbindelse med opførelsen af dette første tårn. De afhuggede mure har været 1,25 m brede og sidder i en afstand af 2,65 m.

Det senmiddelalderlige *våbenhus* (fig. 49), hvis 'spærværk' nævnes 1676,⁶ er af hvidtede munkesten over to skifter granitkvadre. I den glatte gav over den rundbuede, faldede dør er en lille (nu

tilmuret) oval åbning, der tyder på en ombygning i 1700'erne. Et vindue i østsiden fik støbejernsramme 1862.¹⁰ Indvendig lå bjælkeloftet tidligere så lavt, at det dækkede for skibets portal. Loftet blev 1890 omdannet til en art åben tagstol (jfr. fig. 13), i princippet svarende til våbenhuset i Underup. Samtidig blev gulvet sænket, så soklen omkring portalen blev frilagt. Loftets bræddebeklædning står rødmalet, og i gulvet ligger sekskantede, gule fliser.

Byggearbejderne 1589 blev sat i værk af sognets førstemand, Claus Glambek til Rask Hovedgård, men må helt eller delvist have været finansieret via kirkens egne midler (kirketienden), der var bestyret af kirkeværgerne. I den omtalte indskrift på den nu forsvundne *tdørfløj* (s. 5254) meddeler Glambek, at han 1589 har ladet mure hvælv i hele kirken, hvilket som nævnt dog kun kan have omfattet skibets vestende. Hvælvslægningen

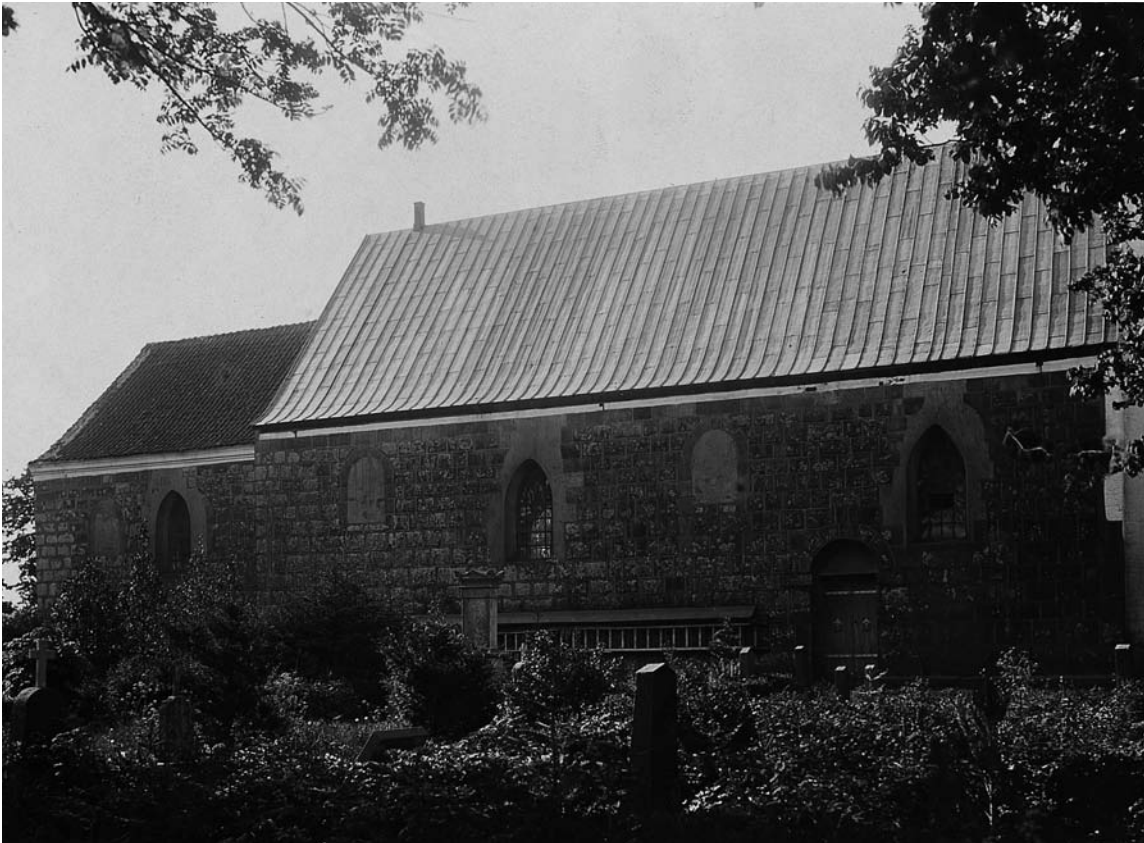

Fig. 19. Kirken set fra nord kort tid før restaureringen 1917-19. Mogens Clemmensen fot. – *The church seen from the north shortly before the restoration in 1917-19.*

er rimeligvis foregået samtidig med indretningen af den gravkrypt i koret, hvor Glambek to år senere, 1591, blev begravet (jfr. s. 5261), og det er vel muligt, at dette arbejde har haft karakter af en slags 'betaling' for indretningen af gravkrypten.⁴⁹ Hvad der i øvrigt blev udført af arbejder er uvist, men prædikestolen (s. 5251) kan være kommet til i denne forbindelse. Allerede 1590 – altså inden Glambeks død – berettede kirkeværgerne, at kirken var kommet i en anselig gæld, 250 dl., efter 'at de forgangent år havde bygget meget på deres sognekirke både i den ene og anden måde'.⁵⁰ Kongen bad 1590 lensmanden sørge for, at alle de kirker i Bygholm len, der kunne afse midler hertil, skulle komme kirken til hjælp. At dette ikke er sket i tilstrækkeligt omfang, fremgår af et fornyet påbud fra kongen 1593; og her oplyses det tillige, at værgerne havde sat sig i personlig gæld på kirkens vegne.⁵¹ Igen 1631 blev

kirkerne i Hatting og Bjerre herreder anmodet om at hjælpe Hvirring kirke, der (endnu) var 'brøstfældig og i stor gæld'.¹²

Vedligeholdelse og istandsættelser. Efter Frijsenborgs overtagelse af kirken afholdtes et syn 1676, som bl.a. viste, at vinduerne var meget brøstfældige.⁶ 1700 fandt synet, at tårnet var 'ganske brøstfældigt, både på tække, tømmer og mur', men 1702 meldtes kirken 'i forsvarlig god stand'.⁵² Ifølge degnen Herlov Dalhoffs optegnelser 1769-91 lod kirkeejeren Thyge de Thygeson udføre en større *reparation* 1781, der skulle have kostet ham over 1200 dl. Hele 'storkirken' (skibet) fik nyt tømmer, og taget blev gjort 2 alen højere end tidligere. Fornyelsen blev foretaget til trods for, at tømmeret to gange tidligere under den forrige kirkeejers, grev Christian Friis, havde 'været nedtaget til hvælvingerne.' I stedet for tagsten, der 'vansirede' kirken, blev der oplagt bly for 516 dl.

Fig. 20. Kirken set fra syd ved midten af 1800'erne, før lanternens nedtagelse 1862 (s. 5237, 5240). Affotografering af maleri (udsnit) ved Andreas Fritz. I privateje. – *The church seen from the south in the mid-1800s, before the lanterns were taken down in 1862. Photograph of a painting (detail) by Andreas Fritz.*

Murene blev spækket og kirken kalket indvendig, efter at den kun havde været hvidtet én gang i Dalhoffs tid som degn (34 år).⁵³ – Kirkens udseende ved midten af 1800'erne fremgår af et maleri af Andreas Fritz (fig. 20),⁵⁴ der må være malet kort tid før lanternens nedtagelse 1862. Den hvidkalkede bygning står med blandede tagmaterialer, og vinduerne i korets sydside er endnu ikke reguleret: det udvidede, vestre vindue har træ-karm, og det østre, romanske vindue er stadig åbent.

Apsiden blev som nævnt istandsat 1853. Dette skete formentlig uden medvirken af en sagkyndig bygmester eller arkitekt; men i den følgende generation gjorde den voksende antikvariske interesse og arkæologiske kundskab sig gældende. 1885 påbød provsten, at kvaderstensfacaderne blev rensed for puds og kalk,⁵⁵ og efter påvisningen af nordportalen afholdtes et *særligt syn* 1886,

bl.a. under deltagelse af kgl. bygningsinspektør V. Th. Walter. I referatet kaldes kirken for 'en af de ældste, største og skønneste i provstiet', og synet fandt, at ydermurene 'under kyndig ledelse' endnu kunne bringes tilbage til deres oprindelige form til trods for de reparationer, der i tidens løb var foretaget 'uden fornøden kunstforstandig indsigt'.¹⁰ I de følgende år blev terrænet afgravet omkring kirken, så soklen igen trådte frem; norddøren blev genåbnet og skibets østgavl ommuret og forsynet med en ny kvaderbeklædning. Indvendig blev korbuens kvadre rensed for kalk, hvorimod et ønske om at fjerne den 'vansirende' lukkemur mellem kor og apsis ikke blev efterkommet. Til gengæld fik *vinduerne* nye, store og spidsbuede støbejernsrammer, én i hver side af koret, tre i skibets sydside og to i nordsiden. Herefter fremtrådte bygningen, som det fremgår af fotografierne fig. 18 og 19.

Ved en *restaurering 1917-19* under ledelse af arkitekt Mogens Clemmensen genskabtes hele nordsidens flotte række af romanske vinduer, idet de bevarede blev genåbnet, og de manglende genskabt (jfr. s. 5232). I sydsiden indsattes runde, blyindfattede vinduer i de gamle falsede åbninger, der vel har fået deres form i 16-1700rne. De blyindfattede ruder er udskiftet ved den seneste *restaurering 1986-87* (arkitekt Rolf Graae), som tillige omfattede en reparation og rensning af vægge og hvælv og udskiftning af gulvene.

Tagværkerne over kor og skib er omsat og fornyet flere gange i nyere tid. Tømmeret er overvejende af fyr, idet der dog som spærsko og hanebånd er genanvendt egetømmer fra 1400rne og 1700rne (jfr. dendrokronologisk analyse, se ndf.). Der er to lag hanebånd i koret og tre i skibet. Apsidens tagværk er ikke tilgængeligt.

Tagbeklædning. Alle tagflader er siden 1982 igen klædt med bly, undtagen våbenhuset, der har tag af tegl. – Bly har formodentlig overalt været det oprindelige materiale, men afløstes i løbet af 16-1700rne af tegl. Skibet fik ved Thyge de Thygesons foranstaltning blytag igen allerede 1781,⁵³ mens koret beholdt sit tegltag indtil 1982. Tårnspiret blev som nævnt klædt med bly 1956, der afløste et skifertag fra 1862. Synet ønskede 1676, at våbenhuset fik nyt tag af sten i stedet for 'nogle gamle fjæl, der har fungeret som tække'.⁶

Gulvene, der er lagt 1986-87, består af gule, sekskantede fliser i midtgang og tårnrum, mens der er trægulv under bænken. I kor og apsis er der af hensyn til det kalkmalede alterparti lagt røde teglsten på fladen. Samtidig sænkedes gulvet for at Glambæk-gravstenen i nordvæggen kunne frilægges. – Der var 1862 $\dagger$ murstensgulv i midtgangen og brændte fliser i koret.¹⁰

En *dendrokronologisk analyse* af tagværkernes egetømmer 2002 omfattede otte prøver fra koret og ti fra skibet, alle afsavede skiver af spærsko. Prøverne viste, at tagværkerne i både kor og skib indeholder tømmer fra egetræer, der er fældet ca. 1420-25, skibet tillige tømmer fra o. 1754 og o. 1781.⁵⁶

Kirken var uden *opvarmning* indtil 1876, da der blev opstillet to kakkelovne i skibet. Disse ønskedes 1878 skærmet af zinkplader, og 1889 skulle

de renses for rust og males hvide. Ovnene blev 1917 afløst af en kalorifer i skibets nordøsthjørne med kedelrum i en kælder uden for bygningen. Her er 1968 installeret oliefyr, og kaloriferen er fjernet.¹⁰

Efter sandblæsning af skibets sydfacade og korgavlen 1968 står kvaderstenspartierne i dag overalt i blank mur; kun gesimserne og de teglstensmurede partier omkring sydsidens vinduer er hvidtede ligesom også våbenhus og tårn. Indvendig er kirken hvidtet overalt bortset, fra korbuen.

KALKMALERIER m.m.

Kalkmalerier. Som alterprydelse tjener på korets østvæg et stort kalkmaleri, Kristi Opstandelse (fig. 24), udført 1919 af Joakim Skovgaard og signeret »I. S. 1919«. Den opstandne Frelser står i en lysende mandorla med flagrende rød kappe, idet han holder armene udstrakt over en scene med mennesker, der forlader deres grave bistået af engle. Forneden, lige over alteret, læses med

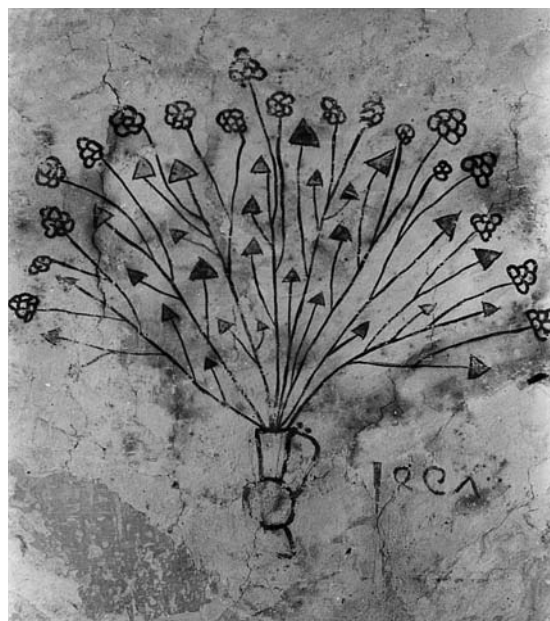

Fig. 21. Udsnit af $\dagger$ kalkmalet dekoration (nr. 1), en vase med 'markblomster' og årstallet »1497«. I korets østkappe (s. 5242). Mogens Larsen fot. 1987. – *Detail of $\dagger$ mural decoration, a vase of 'wild flowers' and the date "1497". In the east severy of the chancel.*

hvide versaler på rød bund: »Da jorderigs grundvolde bæve, af himmelbasunen opkaldte, n

Alterbord (fig. 23), senmiddelalderligt, 166×115 cm,

Fig. 24. Alterparti med kalkmaleri, Kristi Opstandelse, udført af Joakim Skovgaard 1919 (s. 5241, 5244). Jesper Weng fot. 2000. – Detail of altar with mural, *The Resurrection*, by Joakim Skovgaard, 1919.

destykker i en lidt anden konstruktion fra Malt kirke (DK. Ribe, s. 2822). Til forskel fra disse er skaffet her udført i et ret svært pladestykke, 1 cm bredt, ca. 2 mm tykt, 13,9 cm langt, som spidser til forneden i en tap, der må have tjent til fæstelse. Foroven danner en enkel profil overgang til indfatningen, der fortil omslutter stenen med 10 (oprindeligt 11) tunger. Bagtil danner indfatningen en sløjfe med en højoval åbning, 2,3×1,5 cm, der har tilladt lyset bagfra at skinne igennem bjergkrystallen, som er højoval, 3,2×2,2 cm, ca. 1,5 cm tyk. Et konvekst svaj på skaffets nedre del er formentlig fremkommet sekundært.

b) Et lille konisk kobberstykke uden spor af forgyldning (fig. 26b), 1,8 cm langt, tv. 0,8/0,4 cm, kunne stamme fra et lignende spir, i så fald

dog af en konstruktion nærmere beslægtet med Malt-spirene. Som et af disse har stykket rester af en trækerne (eg?).

c) Et større stykke tynd kobberplade (fig. 26c), uregelmæssigt i formen, 9×6,4 cm, 0,4 mm tykt; fladt, ubearbejdet, men med det meste af en kors- eller krydsform markeret ved forgyldning lagt på en lidt bredere stribe af brunering (brunfernis?). Forsiden i øvrigt er som bagsiden grønfarvet af korrosion. Ved en af kors- eller krydsarmene ses et ganske lille hul efter påsømning.

d) I alt 31 tynde og hovedsagelig ganske små stykker kobberplade (fig. 26d) med rester af en for det meste fladedækkende forgyldning; tykkelse ca. 0,5 m.m. Flere af stykkerne har buede former og opbøjede kanter, der kunne antyde en eventuel

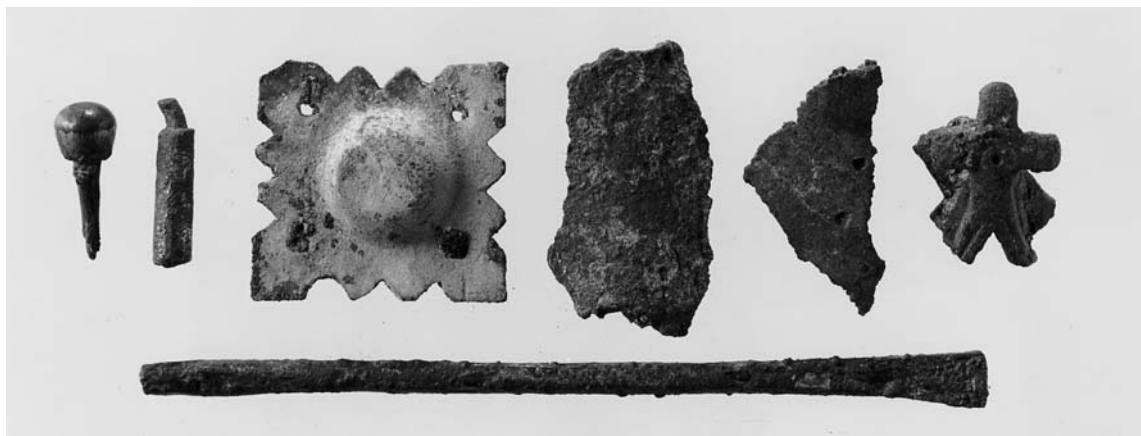

Fig. 25a-e. Løsfundne rester af $\star(\dagger)$ alterudstyr, fundet i korets og apsidens gulv 1987 (s. 5249). a. Tv. prydsm af kobber, der formentlig har tilhørt et $\star(\dagger)$ relikvieskrin med emalje fra 1100rne. b. Formodet rest af hængsel, fra $\star(\dagger)$ relikvieskrin(?). Th. herfor: c. $\star$ Bogbeslag af kobber, formentlig fra $\star(\dagger)$ alterbog fra 1200rne. d. Th. tre bronzestykker fra $\star(\dagger)$ røgelseskar, formentlig fra 1300rne. e. Forneden $\star$ griffel af kobber, formentlig fra 11-1200rne. Jesper Weng fot. 2002. – a-e. *Stray finds of remains of $\star(\dagger)$ altar furnishings, found in the floor of the chancel and apse in 1987. a. Left, ornamental copper nail which probably belonged to a $\star(\dagger)$ reliquary with enamelling from the 1100s. b. Presumed remnant of hinge from $\star(\dagger)$ reliquary(?). Right of this: c. $\star$ Book mountings in copper, presumably from a $\star(\dagger)$ missal of the 1200s. d. Right: Three pieces of bronze from a $\star(\dagger)$ thurible, probably of the 1300s. e. Below: $\star$ stylus of copper, presumably from the 11-1200s.*

opbankning i relief. Megen bøjning må dog skyldes sekundær mishandling. Det største stykke er en lang tynd plade, 9,9×1,4 cm, mens det næststørste, der måler 5,4×4,1 cm, har to huller efter påsømning; det ene er brutalt åbnet ved metallens afrivning.

Stykkerne a. og muligvis b. må som i Malt forstås som dele af en *retabelophygdning*, idet sådanne spirs formål må have været at få lyset fra apsidens østvindue til at spille videre gennem krystallerne.⁶³ De mange pladestykker c-d kan også stamme fra retabelt eller fra et *frontale* (en alterbordsforside), som næsten må forudsættes ved eksistensen af et retabel. Stykket c synes med sit store rudemønster(?) at kunne have dannet baggrund for figurer af ikke ubetydeligt format. Pladernes mangel på utvetydige spor af opdrivning og gravering gør det imidlertid usikkert, om det gyldne alter som i Tamdrup har haft opdrevne relieffer, ligesom det ikke kan udelukkes, at nogle af kobberpladerne stammer fra andre samtidige $\dagger$ inventarstykker i koret (jfr. $\star(\dagger)$ relikvieskrin?). Resterne søndrede karakter tyder på, at alteret, som øjensynligt i Malt, er ødelagt ved plyndring, måske i 1300rne. I hvert fald tyder nedenstående

$\dagger$ alterprydelse nr. 2 på, at det gyldne alter ikke fandtes i senmiddelalderen.

2) En altertavle, der i sin kerne kan have været sengotisk, men som ved sine tidligste omtaler må formodes at have været en del ændret. Om tavlen, der 1786 ønskedes 'opmalet', hed det sig 1803, at den var fra 'oldtiden'(!). Den vurderedes i øvrigt til at have været 'meget smuk', ligesom den 'burde hjælpes at ej den skønne maling og tre antikviteter af datidens smag ej skulle gå forloren'.⁶⁴ De tre særligt nævnte 'antikviteter' har rimeligvis været udskårne gotiske figurer. De er i så fald engang i de følgende årtier blevet udskiftet med et maleri, der 1847 havde plads 'på kirkens altertavle'. Det kaldtes da 'vansirende' og ønskedes borttaget og erstattet med et 'skønnere'.²⁰ Tavlen omtales senest 1862.⁶⁵

Altersølv (fig. 27) består af dele fra forskellig tid, men er i sin kerne fra 1699, udført af Johan Henriksen Plum, Århus. *Kalken*, 24 cm høj, har sekstunget fod med profileret standkant og har på en af tungerne et lille støbt krucifiks, 3,5 cm højt. Foden er drevet stejlt op imod de seks-sidede skaffled, hvis graverede vinduer tyder på, at de som knoppen er genbrugt fra en ældre sen-

Fig. 26a-d. Rester af ★(†)gyldent alter af forgyldt kobber, fremkommet i korets og apsidens gulv 1987 (s. 5244). a. Tv. spir med bjergkrystal, der må stamme fra alterets retabel. b) Th. herfor en mulig rest af lignende spir, dog af en anden konstruktion, med trækerne. c. Øverst th. et større stykke kobberplade med et kors- eller krydstegn, markeret ved forgyldning og brunering. d. Herunder 31 mindre stykker kobberplade med hovedsagelig fladedækkende forgyldning. I NM. John Lee fot. 2002. – a-d. Remains of ★(†)golden altar of gilt copper, uncovered in the floor of the chancel and apse in 1987. a. Left, spire with rock crystal, which must come from the altar retable. b) Right of this, possible remnant of a similar spire, but with a different construction, with wooden core. c. Top right, a large piece of copper plate with a cross symbol, with marks of gilding and bronzing. d. Below this, 31 small pieces of copper plate mainly with surface gilding.

gotisk kalk. Knoppen er sekstunget med mellemfaldende rudebossen, der er fornyede (1891?), og hvis graverede versaler tilsammen danner ordet: »Jesus«. Det stejle bæger har graveret våben for enkegrevinde Sophie Christine von Reventlow til Boller (jfr. s. 5225). Bægeret er 1865 forhøjet med tre cm.¹⁰ På standpladen findes guldsmedens gentagne stempel (Bøje 5863) samt et stempel med årstal »1699«. Disken, der forment-

lig er fra 1891, skyldes Rasmus Jensen, som var guldsmed i Horsens 1867-1922. Den er glat, tvn. 15 cm, fanen har graveret cirkelkors, og under bunden ses foruden guldsmedens stempel (Bøje 6281) sikkerhedsgraveringen: »Hvirring Kirke«. 1822 var kalken 'brækket på stilk' og behøvede en snarlig reparation.²⁰ Atter 1842,⁶⁶ 1865 og 1891 måtte altersølvet istandsættes.¹⁰

Fig. 27. Altersølv, i sin kerne fra 1699, udført af guldsmed Johan Henriksen Plum, Århus, men sammenflicket og delvis fornyet. Kalkens knop og skaftled er sen-gotiske, det 1865 forhøjede bæger forsynet med våben for kirkeejeren, enkegrevinde Sophie Christine von Reventlow til Boller, mens disken er nygjort 1891 af Rasmus Jensen, Horsens (s. 5246). Jesper Weng fot. 2000. – *Altar silver, basically from 1699, by the goldsmith Johan Henriksen Plum, Århus, but pieced together and partly renewed. The chalice knob and stem are Late Gothic, the cup, heightened in 1865, bears the arms of the church owner, the Dowager Countess Sophie Christine von Reventlow of Boller, while the paten was renewed in 1891 by Rasmus Jensen, Horsens.*

Alterkander. 1-2) To kander i sort porcelæn med guld Kors fra Bing og Grøndahl er fra den senere del af 1800'erne; den ene var anskaffet inden 1862.¹⁰ Kanderne har forskellig størrelse, den mindre er noget skadet. Ude af brug. 3). Af sølv, 1918, med svajet korpus, tud, låg med gæk, og på korpus stort Georgskors, 24 cm høj. Københavnsk arbejde, under bunden graveret »Hvirring Kirke 1918«.

Oblatæsker. 1) Af sort porcelæn fra Bing og Grøndahl, formentlig anskaffet i slutningen af 1800'erne. Ude af brug. 2) Af sølv, 1918, firpasformet med mellemfaldende spidser, tv. 11 cm, 4 cm høj. Under bunden samme påskrift som den samtidige alterkande. Københavnsk arbejde mærket »HJ. Christensen«.

Til alterkande nr. 3 og oblatæske nr. 2 slutter sig en ske af sølv fra 1918 med graveret Georgskors

på bladet. Københavnsk arbejde med prikgrave-ring »Hvirring Kirke«.

Et sygesæt (fig. 28) består af dele fra forskellig tid. *Kalken* er formentlig fra anden halvdel af 1800'erne og udført af Mouritz Angel Wendelboe, der virkede i Ebeltoft 1842-95. Den er 11 cm høj, af enkel bægerform med aftrappet fod, der er hul og kan rumme oblater bag en aftagelig plade med fingergreb. På standkanten ses et gentaget stempel, snarest for Mouritz Angel Wendelboe (Bøje 5804). Da han var søn af guldsmiden Lars Wendelboe, der virkede i Horsens ca. 1802-19, foreligger dog den mulighed, at mesteren faktisk er faderen, og at kalken er udført i 1800'ernes begyndelse.⁶⁷ *Disken* er fra begyndelsen af 1900'erne (1918? jfr. alterkande nr. 3), tv. 8 cm, glat, undersiden forsynet med en lille hængslet oblatbeholder. Stemplet »A. Jensen«. Til sygesættet hører endvidere en 6 cm høj kugleformet *vinflaske* fra o. 1900, udført til at hvile i bægeret, samt et *fut-teral* af imiteret læder fra samme tid.

Alterstager. 1) Vistnok 1918, af messing, i barok-former med balusterformet skaft, 48 cm høje. På

Fig. 28. Sygesæt fra 1800'erne, kalken med stempel for Mouritz Angel Wendelboe, der var guldsmid i Ebeltoft 1842-95, eller for hans far, Lars Wendelboe, virksom i Horsens ca. 1802-19. Disken vistnok fra 1918 (s. 5248). Jesper Weng fot. 2000. – *Chalice and paten for the sick from the 1800s; the chalice with the stamp of Mouritz Angel Wendelboe, who was a goldsmith in Ebeltoft in 1842-95, or his father, Lars Wendelboe, active in Horsens c. 1802-19. The paten appears to be from 1918.*

foden mærket: »Erstad Aarhus«. 2) Nyere, af messing, spinkle, 43 cm høje. 3) Nyere, drejet i træ, til daglig brug. En nyere *syvstage* er fra kirken overført til præstegården.

†*Alterstager*. 1823 var 'alterlysestagerne' i stykker,²⁰ og 1862 nævntes to malmstager, vel dem, der stod på alteret o. 1895 (jfr. fig. 36).¹⁰

Alterkrucifiks (fig. 29), o. 1885, med ældre Kristusfigur af bly, der må stamme fra 1700'erne og have tilhørt et kistekrucifiks (jfr. gravkrypter). Den støbte figur, 33 cm høj, hænger i skrånende arme, kroppen er velmodelleret, og hovedet bærer en flettet tornekrone. Korset og dets fod har enkle former, udført i blank eg.

*(†)*Relikvieskrin*(?). Ved guldundersøgelsen 1987 i kor og apsis var blandt fundene et storhovedet kobbersøm med forgyldning, 2 cm langt, samt en formodet rest af et hængsel, 2,2 cm langt (fig. 25a-b). Sømmets hoved, 0,7×0,7 cm, udvider sig konisk og danner yderst en afrundet prydknop, på hvis ydre del forgyldningen er slidt af. Der må være tale om et prydsøm, som de kendes på skrin fra førromansk og romansk tid, og som efterligner de perler, der er almindelige på tilsvarende byzantinske arbejder.⁶⁸ Ikke mindst ligner sømmet dem, der findes på en række bærelteragtige emaljесkrin, af hvilke et næsten fuldstændigt eksemplar, fundet i Frøslev mose i Sønderjylland, nu befinder sig i Nationalmuseet. På disse skrin, der findes på museer i Vesteuropa og Amerika, sidder sådanne prydknopper tæt rundt langs kanterne.⁶⁹ Skrine-nes datering er usikker, idet forslagene strækker sig imellem 1000-tallet og begyndelsen af 1200'erne. Poul Nørlands datering til 1075–1150 synes nu ret alment accepteret om end med en tendens til at opfatte skrinene som lidt yngre, fra 1100'erne. Også hans forslag om deres oprindelse i det danske område har vundet gehør, men dette spørgsmål er ligeledes omdiskuteret, idet tillige Nordtyskland og England er på tale.⁷⁰ En formodet rest af et hængsel (fig. 25b) kunne eventuelt også have hørt til et sådant skrin. I Nationalmuseet.⁵⁸

*(†)*Alterbog*(?). Fra en sådan stammer formentlig et **beslag* af kobber (fig. 25c), der er fremkommet 1987 ved guldundersøgelsen i kor og apsis. Det er næsten kvadratisk, 3,5×3,2 cm, ca. 0,6 mm tykt, med tungede sider og en halvrund

Fig. 29. Alterkrucifiks, o. 1900, med ældre Kristusfigur af bly, der må stamme fra et kistekrucifiks fra 1700'erne (s. 5249, 5264). Jesper Weng fot. 2000. – *Altar crucifix, c. 1900, with older Christ figure in lead, which must come from a coffin crucifix of the 1700s.*

fremspringende prydbosse midtpå. I de fire hjørner ses huller til fæstnelse, i to af dem rust fra jernsøm. Beslaget er beslægtet med dem, der pryder bindet på Øm Klosters Krønike, og kan måske dateres til 1200'erne.⁷¹ I Nationalmuseet.⁵⁸

**Griffel* eller *stylus* af kobber (fig. 25e), nu 11,5 cm lang, idet selve spidsen er knækket af; den modsatte ende, hovedet, er på vanlig vis fladet ud som et lille trekantet redskab til glatning. Griffen, der har et nært jordfundet sidestykke fra Lund, tyder på, at præsten ved denne tid har brugt en lille tvokstavle til notater og små regnskaber.⁷² I Nationalmuseet.

*(†)*Røgelseskar*. Bevaret er tre stumper, der er fundet i korets og apsidens gulvlag 1987 (fig. 25d). De er af bronze med en godstykkelse af 0,4 cm. To af stykkerne, 3,9×2,1 cm og 3,4×1,9 cm, har krummet form som et røgelseskar's underskål, mens det tredje, 2,5×1,9 cm, ved sin udformning leverer et sikkert vidnesbyrd om, at der har været tale om et sådant kar. Det drejer sig om toppen

af en korsprydet gotisk spidsgavl, der har prydet overskålen til et røgelseskar som eksempelvis det fuldt bevarede fra Falkerslev kirke (DK. Maribo, s. 1453). Røgelseskarret må antagelig dateres til 1300rne. I Nationalmuseet.⁵⁸

†*Messehagler*. 1614–15 nævntes en messehagel af fløj,⁵⁹ 1700 savnedes hagel,⁵² og 1899 ønskedes anskaffet en ny af højrødt silkefløj.¹⁰

Alterskranke, 1865, tresidet med drejede balustre, der ligesom hylden står med en grå bemaling; håndlisten er rød, knæfaldet betrukket med sortgråt uldstof. 1865 taltes om et nyt knæfald 'som tre sider af en firkant', hvis balustre blev 'bronzemalede'. 1905 fik skranken betræk af mørkerødt silkefløj, der var mage til alterklædets.¹⁰ †*Alterskranke*, vistnok 1757, i hvert fald var 'det malede' derpå bekostet dette år af sognepræst

Fig. 30. Døbefont, romansk, af granit. Foden henstod længe i præstegårdshaven, men er tilbageført til kirken, vistnok 1917–19 (s. 5250). Jesper Weng fot. 2000. – *Font, Romanesque, of granite. The base stood for a long time in the rectory garden, but was restored to the church, apparently in 1917–19.*

Peder Holst, fordi han da fik lov til på egen bekostning at nedtage prædikestolen fra korbuen (jfr. prædikestol).⁵³ 1821 var kirkens knæfald 'hullet og for smalt', og 1842 ønskedes det betrukket med læder.²⁰

Døbefont (fig. 30), romansk, af granit, i slægt med de på Sjælland almindelige tøndeformede eller cylindriske fonte (Mackeprang: Døbefonte, s. 29). Fonten, 90 cm høj, består dog som vanligt af både en fod og en kummedel. Foden, af sort granit, har form af en flad keglestub med antydning af en omløbende vulst foroven. Kummen, tv. 71 cm, er af rødlig granit. Den har et kun svagt indtrukket skaft med attisk profil over platte, hvorover den egentlige kumme rejser sig med næsten lodrette sider og to riller under mundingsranden. Denne har tydelig lågfals, og fordybningen er harmonisk, bunden med en cirkulær forsænkning, 24 cm i tv. 3 cm dyb. Kummen har kalkspor, men synes i øvrigt noget ophugget. Fonten, der er beslægtet med Underup kirkes, står siden 1880 ved korbuens nordside.¹⁰ 1842 ønskedes fonten marmoreret,²⁰ 1889 skulle den renses for 'oliefarve'.¹⁰ 1912 hvilede kummen på et muret fodstykke, mens Chr. Axel Jensen noterede sig, at foden var opsat i præstegårdens have. De to dele er formentlig genforenet i forbindelse med restaureringen 1917–19.

Dåbsfad, 1918, af messing, tv. 63 cm. Fadet har i fordybningen en opdrejet medaljon med Jesumonogram, på fanen en liljebort samt den grave-rede indskrift: »Hvirring Kirke 1918«. †*Dåbsfode*. 1701 savnedes 'dåbsbækken',⁷³ og 1842 ønskedes dåbsfadet fortinnet.²⁰ 1862 anførte inventariet et dåbsfad af kobber, der 1865 måtte fortinnes, mens man 1868 ønskede anskaffet et nyt af 'messing eller andet passende materiale'.¹⁰

Dåbskande, 1918, sammenhørende med dåbsfadet. Kanden er 34 cm høj med kraftigt korpus, der smykkes af Jesumonogram. 1868 ønskedes anskaffet en †*dåbskande* af tin.

En romansk *piscina* (fig. 31) af granit er 2000 bragt ind fra kirkegården og opsat mod korets østvæg syd for alteret. Stenen har form af en halvcylinder (radius 23 cm), 78 cm høj, hvis glatte, buede side vender ud imod kirkerummet. Oversiden udgør en lav kumme med omløben-

de kant, hvorfra det skråner svagt mod afløbshullet, der har halvcirkulær plan (tvm. 6 cm) og er ført hele vejen ned gennem stenen. I kummen er indhugget fem radiære riller, der har skullet lede vaskevand m.m. mod afløbet i muren. Af type er der tale om en sjælden, såkaldt pillepiscina, der har en god parallel fra Vor Frue kirke i Ålborg.⁷⁴ Piscinaen lå 1930 ud for kirkens nordside, siden har den ligget i kirkegårdens sydøstlige del indtil 2000.

Et *†korgitter* stammede vistnok fra 1752 og var skænket af sognepræsten Peder Holst, da »Chor Gerigtet« ligesom *†altersranken* bar en indskrift fra dette år om præstens bekostning i anledning af, at han havde fået lov at nedtage prædikestolen fra korbuen.⁵³

Prædikestol (fig. 33), o. 1590, oprindelig af lektorietype, opsat foran korbuen. Prædikestolen består nu af fire arkadefag og har på hjørnerne kannelerede halvsøjler med profilbase og -kapitel. Arkadernes listeværk er fornyet, antagelig o. 1837, i form af fyrretræsprofiler, der ikke markerer noget vederlag. Selve bueslaget ledsages af tungkant, og i vægfeltet anes aftryk af de oprindelige lister med vederlag (fig. 34). Vandrette profiler kanter postamentet og den lidt lavere frise, der begge brydes af fremspring med profilfyldning. Mens frisefelterne er glatte, har postamentfelterne reliefskåret akantusornamentik af karakteristisk ungrenæssancekarakter. Fra opgangen ses en ranke, der danner et sjovt dyr, herefter en symmetrisk ranke med englehoved (fig. 32), ranker udgående fra en vase og endelig ranker, der danner volutter. Under postamentet afslutter en tandsnitliste kurven, hvis nedre profiler og gesims stammer fra en istandsættelse 1917-19. Prædikestolen står ved skibets sydvæg umiddelbart vest for den østligste hvælpille og hviler på en ottesidet, profileret bærestolpe fra 1917-19. Opgangen, der slutter sig til fra øst langs væggen, og hvis panel har to rhombefyldninger, stammer fra 1866. Det samme gør muligvis en *læsepult* af form som en åben bog, der dog godt kan være ældre.

Bemalingen fra 1987 søger tilnærmelse til en farvesætning fra 1917-19. Grundfarven er rød, der suppleres af grønt, gråt på søjleskafterne og en forgyldning af lister, bueslag og løvværk. Fel-

terne nærmest opgangen rummer skriftsteder fra 1917-19, nymalet med hvid frakturskrift; fra opgangen læses: »Om nogen elsker mig... 1. Iohs: 14-23«, »Lader Christi Ord boe rigeligen... Col: 3,16« og »Vi prædike Christum Guds Kraft... 1. Cor: 1,24«. I vægfeltet, der er halvt skjult, er o. 1987 fremdraget et maleri fra o. 1837 af evangelisten Johannes stående med kalken på en blågrå bund (fig. 34). I feltets hjørne ses en afdækningsprøve med gulbrun egetræsmaaling fra 1866.

Prædikestolen udgjorde en lektorieprædikestol i eller foran korbuen indtil 1757, da præsten Peder Holst fik lov til på egen bekostning at nedtage den fra sin plads »over Chors Døren«, idet det var 'et for højt sted for hans svimle

Fig. 31. Romansk piscina af granit, genopsat i kirken 2000 (s. 5250). Ebbe Nyborg fot. 2002. – *Romanesque piscina of granite, restored to the church in 2000.*

hoved'; herom meddelte tindskrifter siden såvel på tkorgitteret som på talterskranken (jfr. s. 5250f.).⁵³ Prædikestolen må i sin opbygning have svaret til de bevarede lektorieprædikestole i Tise og Ulfborg kirker (hhv. Hjørring og Ringkøbing amt).⁷⁵ Den eksisterende kurv må have dannet brystningens midtfremspring, mens de tilhørende tsidepaneler m.m. må være kasseret ved nedtagningen, hvis da ikke materialerne fandt genanvendelse (jfr. tpulpitur). 1832 kaldtes prædikestolen løs og usikker.²⁰ En istandsættelse og maling må være sket o. 1837. 1862 stod prædikestolen som nu ved skibets sydvæg, 'uden himmel' og havde i felterne malerier af de fire evangelister,¹⁰ som må være kommet til o. 1837 (jfr. fig. 34). 1866 blev den udvidet med ét fag i nord (atter fjernet 1917-19) og fik sin nuværende opgang langs væggen, hvorefter alt blev malet med egetræsfarve, felterne med 'passende bibelsprog' (jfr. fig. 36).¹⁰

1912 iagttog Chr. Axel Jensen aftryk af arkadefelternes gamle listeværk med vederlag. Han mente, at tbærestolpen kunne være stolens oprindelige, men fandt den stærkt omdannet. Alt stod da egetræsmalet med en smule forgyldning og 'gule skriftsprog' i felterne. Den efterfølgende istandsættelse 1917-19 medførte megen fornyelse og en nymaling i rødt, grønt, gråt (søjleskafter) samt forgyldning og indskrifter som nu. 1963 kunne der ved afdækningsprøver iagttages grå og gråblå

Fig. 32. Prædikestol, o. 1590, udsnit af postament med rankeværk og englehoved (s. 5251). Jesper Weng fot. 2000. – Pulpit, c. 1590, detail of pedestal with pampre and head of angel.

Fig. 33. Prædikestol, o. 1590, oprindelig opsat som lektorieprædikestol i eller foran korbuken (s. 5251). Jesper Weng fot. 2000. – Pulpit, c. 1590, originally erected as a lectorium pulpit in or in front of the chancel arch.

farver, vel fra o. 1837, men intet ældre. Det samme var tilfældet ved stolens seneste istandsættelse 1987, der har givet den sit nuværende udseende.

Stolestaderne er fra 1917-19, med let skrånende ryglæn (delvis fra 1987) og kraftige plankegavle, 122 cm høje, med cirkelformet afslutning. Herpå er udskåret vekselvis cirkelkors og blomsterroset i let varieret udformning. Øst for prædikestolen er bænken langsgående opsat, med fyldingspanel mellem gavlene, og til stoleværket hører overalt vægpanel med fyldinger. Bemaling i rødt fra 1987 med bibeholdelse af broget staffering og guld fra 1917-19 på gavlenes udskæringer. I våbenhuset og koret findes enkle vægbænke, i koret desuden en nybarok *armstol* til præsten (fra 1917-19?) med mørkebrunt læderbetræk.

†*Stolestader*. Kirkens renæssancestader var muligvis samtidige med therskabsstolene forrest fra o. 1575 (jfr. ndf.). 1700 trængte størstedelen af kirkens stole til reparation,⁵² 1822 var nogle stole i kvindesiden 'løse', og 1841 var de så forældede, skrøbelige og 'i henseende til form så uhyggelige og uensartede', at de burde undergå total forandring.²⁰ Dette må være sket snart efter. 1862 rummede skibet i hver side 22 stolestader, der var forsynet med låger og fodskamler samt malet i egetræsfarve. 1874 anskaffedes tre egetræsmalede bænke, tre alen lange, til anbringelse i kirkens hovedgang, 'da der ved ikke aldeles sjældne lejligheder er stærkt brug for dem'. Herefter kendes stadernes fremtræden fra fotografier (jfr. fig. 36), der viser et enkelt stoleværk fra første del af 1800'erne, formentlig o. 1850. Ryglænene udgjordes af lodret rammeværk, gavlene var rundbuede med lidt lister, og mellem dem ses enkle fyldingslåger (fig. 36). 1896 blev stolenes låger borttaget på grund

Fig. 34. Prædikestolsfelt med rester af maleri af evangelisten Johannes, fra 1837 eller derefter (s. 5251f.). Mogens Larsen fot. 1987. – Pulpit panel with remains of a painting of St. John the Evangelist, from 1837 or later.

Fig. 35. Fattigbøsse af blik, 1844 (s. 5254). Jesper Weng fot. 2000. – Poor-box of tin, 1844.

af den støj, som forårsagedes af deres 'op- og ilukning'.¹⁰ 1916 blev staderne beskrevet som 'gode og stærke, men ubekvemme, grimme og trængende til maling', hvorfor der blev afsat et større beløb til deres fornyelse.⁷⁶

†*Skrifte- og prærestole*. 1803 var skriftestolen, især dens knæleskamler, aldeles ubrugelig, og måtte 'for det meste fornys'.⁶⁴ Endnu 1806 afventedes en forbedring af stolen,⁷⁷ der må have stået i koret eller sakristiet indtil engang midt i 1800'erne (1865?). Prærestolen afløstes af en *†armstol*, der 1901 blev repareret, poleret og forsynet med læderbetræk.¹⁰

En *†deggestol* i koret nævntes 1862, da den var 'indrettet til tre personer'. 1865 ønskedes den fjernet fra koret, og i stedet anvist skolelærernes plads i de to forreste mandsstole, der blev 'omdannet efter denne bestemmelse'.¹⁰

†*Herskabsstole* for ejerne af Rask: 1) O. 1575, opsat forrest i skibets staderækker af Claus Glambek til Rask og hans hustru Birgitte Rosenkrantz (jfr. *†kalkmalerier* nr. 2, *†dørfloj*, gravsten nr. 1 og gravkrypter). Af Søren Abildgaards beskrivelse 1771 fremgår, at stolene smykkedes af parrets våbener: 'På det øverste stolestade på mandssiden er i træ udskåren Glambeks og Rosenkrantz' våben; ...på herskabets stolestade til kvindesiden er i træ udskåren Gyldenstiernes og Rosenkrantz' våben'.⁷⁸ 2) Efter 1771 synes stolene afløst af en

Fig. 36. Indre set mod øst o. 1895. Foto i NM. – Interior looking east, c. 1895.

lukket stol med loft, dør og vinduer forrest i skibets nordside. Et ønske om forandring af herskabsstolen 1837 begrundedes nemlig med, at den betog alle i kvindestolene udsigten til koret og alteret.²⁰

Et indmuret *†skab* nævntes 1842.

†Pengetavle. 1769 nævntes 'de fattiges tavle', hvori der dette år indkom 6 rdl. 3 sk.⁷⁹

Pengebøsse (fig. 35), 1844, af blik, cylindrisk, 18 cm høj, låget er hvælvet, med pengeslids og lukkes med to overfaldslukker. Herunder læses i mørk skriveskrift; »Hvirring og Hornborgs Fattigbøsse 1844«. Bøssen i øvrigt har grøn bemaling (noget opmalet) med en brun og grøn blomsterranke langs overkanten. *†Pengebøsser*. Foruden den bevarede nævntes 1862 endnu en fattigbøsse. 1907 ønskedes anskaffet to nye pengebøsser.¹⁰

†Dørfloj, 1589, i 'kirke-døren', utvivlsomt skibets sydportal, med følgende inskription i 'ind-

hugget' skrift: »Anno 1589 Lod Velbørdige Mand Claus Glambeck Til Rask Oc Sin Kære Fru Bergitte Rosenkrantz Denne Dør Gjør Oc Huellinger Mvre Ofver Al Kierken«. Dørflojen, der blev bortsolgt ved auktion o. 1850 som gammelt skrammel, fandtes siden hos en boelsmand på Honum Mark, hvorfra den siden er forsvundet.⁸⁰

Et *†pulpitur* i koret kan have stammet fra 1600rne, men kan også have været yngre og eksempelvis opført 1757 af materiale fra den da nedtagne lektorieprædikestol (jfr. ovf.). Det er tidligst omtalt 1822 som 'pulpituret i koret'. Da var 'brystværnet' løst, og 1837 ønskede synet at få nedtaget 'et over koret anbragt ubrugeligt pulpitur',²⁰ hvilket må være sket ved kirkens restaurering samme år.

Orgel, 1967, med 10 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Marcussen & Søn, Åbenrå. Disposition: Hovedværk: Rørflojte 8', Principal 4',

Gemshorn 2', Mixtur IV. Brystværk: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Principal 2', Nasat 1 1/3', svelle (trinbetjente låger). Pedal: Subbas 16', Gedakt 8'. Kopler: BV-HV, HV-P, BV-P. Tegnet af Hans Georg Skovgaard i samarbejde med orgelbyggeriet. I tårnrummet. En del af midlerne til anskaffelsen blev skænket af Mette Marie Pedersen. †Orgel, 1906, med seks stemmer, bygget af Joh. P. Andersen & Co., Ringkøbing. Orglet havde antagelig pneumatisk aktion. På podium i tårnrummet.⁸¹

Salmenummertavler, 1856, fem ens, 106×64 cm, med udsejft topstykke og skydenumre af træ i seks rækker. Rød bemaling med grønt og lidt forgyldning fra 1987 samt påskrift i sorte versaler på hvid bund; en af tavlerne har dog bibeholdt en ældre påskrift med fraktur. 1856 ønskede man anskaffet fire salmenummertavler,⁸² af hvilke én hvidmalet ses på et fotografi af kirkens indre fra o. 1895 (fig. 36).

En *præsterækketavle*, vistnok fra 1987, udgøres af en marmoragtig mørk sten, 102×143 cm, hvorpå der i gylden antikvaskrift er påmalet navne på præsterne til Hvirring, Tamdrup og Hornborg fra reformationen til 1742, derefter præsterne til Hvirring og Hornborg. Opsat på tårnrummets nordvæg.

Kirkestævnetavle, o. 1875, et tyndt sortmalet bræt, 25×18 cm, med hvid skriveskrift: »Der er Kirkestævne«. Ophængt i våbenhuset.

Fig. 37. Udsnit af klokke fra 1639 med initialer og støbermærke for Jørgen Hansen, klokkestøber i Århus (s. 5255). Jens Jørgen Frimand fot. 1983. – *Detail of bell from 1639 with initials and founder's mark of Jørgen Hansen, a bell founder in Århus.*

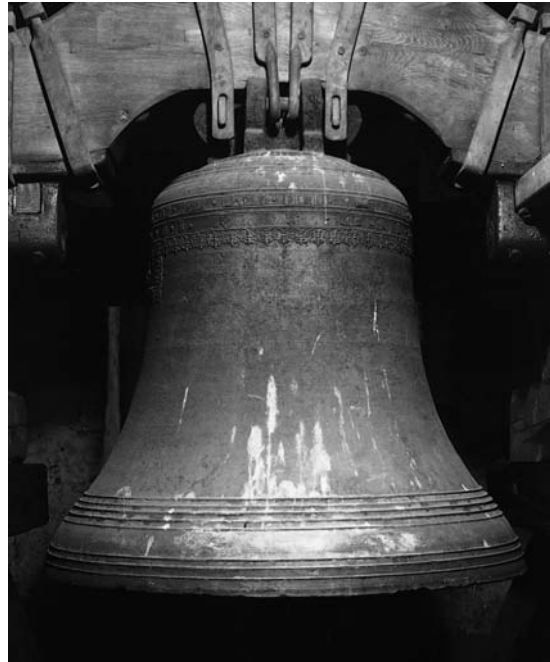

Fig. 38. Klokke, 1639, anskaffet på foranledning af Christoffer Pax til Rask og støbt af Jørgen Hansen, klokkestøber i Århus (s. 5255, jfr. fig. 37). Jesper Weng fot. 2000. – *Bell, 1639, acquired on the initiative of Christoffer Pax of Rask and founded by Jørgen Hansen, a bell founder in Århus (cf. fig. 37).*

Lysekroner, nyere, fire ens i barokformer med kronende dobbeltørn. Ophængt i skibet, to øst for kirkeskibet (jfr. ndf.) og to vest for.

Kirkeskib, »Enhjørningen«, 1942, ophængt 1944, en kopi af Jens Munks tremastede orlogsfregat fra 1619, bygget af C. Skeel-Gerhardt, Søborg, og skænket til kirken af Hakon Lund til minde om forældrene, gartner Jens Johansen og Marentine Lund.⁸³ Skibet er 157 cm langt, gallionsfiguren forestiller en enhjørning, og på agterspejlet ses over skibets navn det kongelige monogram »C4«. Skroget står i blankt lakeret træ, vandlinjen er hvid, bunden grøn. På dækket en metalplade med påskriften: »Til Minde om Jens og Marentine Lund, Hvirring, 1943«.

Klokke (fig. 38), 1639, tvn. 83 cm, støbt i kirken på foranledning af Christoffer Pax til Rask af Jørgen Hansen, klokkestøber i Århus, hvis initialer og støbermærke ses på klokken (fig. 37).⁸⁴ Den har stærkt profileret slagring og om halsen et tolinjet skriftbånd med enkeltvis påsatte versa-

ler, mærker og ornamenter, der afsluttes nedentil af en bladbort med liljespidser. En hånd markerer indskriftens begyndelse: »Anno 1639 den 14. Ivly hafver erlig oc velbyrdige Mand Crestofer Pacsk til Rask ladet denne Klocke omstøbe i Hvireng Kierck. M. I. H. K. S«. **Under de afsluttende initia-**ler, der må opløses: Mester Jørgen Hansen Klokke Støber, indfatter borten et lille felt med støberens mærke, et skjold med en kirkeklokke (fig. 37). Hankene er glatte, og klokken, der 1787 var sat ned på (tårn)hvælvingen,⁵³ er ophængt i en vuggebom af eg, mærket 1955.

†Klokker. 1) Middelalderlig. Ved klokkeskatten 1528-29 indkrævedes fra kirken en klokke, som 'med al jernfang' vejede 2 skippd. 5 lispd.⁸⁵ 2) Nævnt indirekte 1618-19, da der anskaffedes et 20 alen langt klokkereb.⁸⁶ Benyttet ved støbningen af den nuværende klokke 1639.

Klokkestolen er af fyr.

GRAVMINDER

Epitafium (fig. 39), o. 1722. »Her udi chorit hvil-ler...« Movrids Hanssøn Højer, herre til Rask, *3. juni 1636 i Høier, †20. aug. 1722 på Rask, tillige med hans hustru »dend ædle, ærerige og Gudelskende matrone Gjertrud Movrids Datter Borchast«, *4. nov. 1644 i Gunderup præstegård, †11. maj 1709 på Rask. De avlede sammen ti børn, fire sønner og seks døtre. Gravskriften afsluttes med gravvers:

»Stat Vandrings mand og sæt din Stav
Ved bege de afdødis grav
Og dette drag til Sinde
at ærlighed som luttret guld
I deris Dyrebare muld
har efter lat sit minde«

Stort epitafium i akantusbarok, ca. 385×260 cm, tilskrevet Jørgen Arentsen Slache i Horsens.⁸⁷ Det består af en sort stentavle, 115×87 cm, i kraftig profileret træramme, der igen er indfattet af træskåret akantusløv med udskårne frifigurer. Den centrale tavle er udformet som en gravsten med højovalt skriftfelt, der efter gravskriftens reliefversaler rummer gravverset i reliefkursiv. Skriftfeltet omgives af en fint udhugget laurbærkrans, og dets profilramme smykkes af drueløv og båndakantus.

Ved siderne bærer akantusløvet yderst konsoller med dydefigurer, Håbet tv. (fig. 40) og Troen, og foroven sidder to putti med hhv. kranium og ti-meglas på segmentgavle, flankerende en kronen-de topfigur af Den opstandne Frelser med kor-set. Over stentavlen findes i løvværket et højovalt topfelt i laurbærkrans, og nedenunder et bredov-alt fodfelt med en rundstavsramme, der er om-vundet med blomsterranke.

Epitafiets staffering er den oprindelige, som al-drig har været overmalet, men er konserveret 1987. Bladværk og blomster står forgyldte med røde, grønne og hvide enkeltheder, ornament-bunden er gråblå, og indskrifterne står forgyldte på sort bund. I topfeltet en indskrift med skri-veskrift: »Exordium Job. Cap. V Vers 26. Du skal komme til Graven i Good alderdom, lige som en Næg (Neg) Optagis i sin Tiid«. I fodfeltet til-svarende: »Texten Johannis cap....Vers 48 (1, 47). See, sandelig en Israelit, i Huilken er icke Suig«. Epitafiet hænger siden 1987 på skibets nordvæg i 2. fag fra øst.

Epitafiet knytter sig til begravelser i koret (jfr. gravkrypter), men må fra første færd have haft plads på nordvæggen i skibets østfag, over stedet for Rasks therskabsstole. Her er 1987 konstate-ret rester af et kalkmalet tdraperi, der må have været malet bag epitafiet (se tkalkmaleri nr. 3). 1823 trængte det til at 'befæstes', og 1852 om-taltes det som et gammelt og forfaldent epitafi-um på kirkens nordre side, som burde nedtages, hvis ingen efterlevende familie ville påtage sig en istandsættelse.²⁰ Det samme gentoges 1878, da epitafiets plads nævntes som 'over den øverste dobbelte fruentimmerstol' (jfr. fig. 36).⁸² Af hen-syn til en ny kalorifer måtte epitafiet 1919 flyt-tes til skibets sydvæg nærmest våbenhusdøren. En vis oppudsning må være foretaget i forbin-delse med flytningen, men først 1987 er epitafiet sat grundigt i stand og flyttet til skibets nordvæg i 2. fag fra øst – altså nær den oprindelige place-ring.

†Epitafier. To tpeitafier fra 1600rne har haft plads på skibets nordvæg i de tre vestlige fag. Et kalkmalet tdraperi fra 1700rne, konstateret i det vestre fag, kan have hørt til ét af dem (jfr. tkalk-maleri nr. 3).

Fig. 39. Epitafium, o. 1722, over Mourids Hansen Høyer (†1722), herre til Rask, og hans hustru Gertrud Mouridsdatter Borchast (†1709) (s. 5256). Jesper Weng fot. 2000. – Sepulchral tablet, c. 1722, to Mourids Hansen Høyer (†1722), Lord of Rask, and his wife Gertrud Mouridsdatter Borchast (†1709).

Fig. 40. Dydefigur, Håbet, udsnit af epitafium o. 1722 (s. 5256, jfr. fig. 39). Jesper Weng fot. 2000. – *Figure of the Virtue, Hope, detail of sepulchral tablet, c. 1722 (cf. fig. 39).*

1) O. 1668, over sognepræst Claus Christensen Hvirring (jfr. gravsten nr. 3). Epitafiet skal have haft form af en 'mindesten' over ham, 'indsat i nordre side af kirkens indre mur', vel på skibets nordvæg. Stedet var 1936 'overkalket', således at tavlen ikke mere kunne påvises.⁸⁸

2) O. 1696, over sognepræst Sejer Andersen Bonde. Hans epitafium var opsat på 'kirkens nordre væg', men blev siden nedtaget 'formedelst forfaldenhed'.⁸⁹

Gravsten. Af kirkens gamle gravsten har de tre ældste (nr. 1–3) altid haft plads i kirken. Også af de øvrige kan nogle oprindelig have ligget i kirkegulvet, men er på et tidspunkt lagt ud på kirkegården. Her så Chr. Axel Jensen 1912 flere 'flade

ligsten' fra 1750–1800 og nævnte specielt rokokostenen nr. 4. 1987 er alle sten blevet konserveret og de udeliggende bragt indenfor. Bortset fra nr. 1, der nu er opsat ved væggen over sin tilhørende begravelse i koret, og nr. 2, der ligger som tærskelsten i indgangen, er alle hele sten opsat langs væggene i tårnrummet, fæstnet med ankre af bronze.

1) (Fig. 41), o. 1591, over Clavs Glambeck til R[a]sck, †14. jan. 1591 på Rask, med sin kære hustru Ber[gitte] Rose[nkrantz] samt deres døtre jomfru Mergrete og jomfru Kirstine Glambeck.⁹⁰

Figursten af sort kalksten, 324×160 cm, der skyldes tidens største og fremmeste jyske gravstensværksted, formentlig i Århus. Det fornemme monument, der er noget skadet af afskalning, viser ægteparret stående i fuld figur under en dobbeltarkade med delvis afskallet jonisk midtkonsol. De er let vendt imod hinanden, han iført rustning, stående med let udadrettede fødder, højre hånd i siden og den venstre hvilende om grebet på et stort slagsværd. Claus Glambecks ansigt er ret ødelagt, men det fremgår, at han er barhovedet med fuldskæg og lange knebelsbarter. Birgitte Rosenkrantz bærer enkedragt, hvorfor stenen kan være lidt yngre end mandens dødsår 1591. Hendes velbevarede ansigt (fig. 43) er, svarende til hendes alder, en ung piges. Hun står rank med hænder og underarme lagt sammen foran livet. Sløret og den højhalsede kjole når gulvet, og en langærmet inderkjole har svære prydbånd ved håndledene. Ved Claus Glambecks fødder står hans fjerprydede stridshjelm og mellem ægtefællerne deres to små døtre (fig. 42), der indtager samme positur som moderen og har tilsvarende kjoler; dog har de i stedet for enkesløret en tætsiddende hue og pibekrave.

Dobbeltarkaden, med profilerede og let løftede bueslag, bæres af joniske pilastre, der smykkes af i alt 16 reliefhugne anevåbener, og hviler på høje plinter med mauresker, som vokser ud af en vase; i sviklerne ses tre stærkt ødelagte kerubhoveder. Indskrifterne er i relieffersaler, nu kun delvis læselige. Den egentlige gravskrift ses i et fodfelt mellem plinterne, mens der i yderligere et bredt felt over arkaderne er anført et bibelcitater med

pyntelige reliefversaler: »Jeg veed at min Frelser lever... Iob xix«

Birgitte Rosenkrantz' enkedragt betyder næppe, at stenen er udført længe efter mandens død 1591. Den er tilskrevet et stort jysk stenhuggerværksted, hvis arbejder ligger i forlængelse af nederländeren Gert van Groningens (†1577) værker på Kronborg og i Øresundsområdet (Jensen: Gravsten II, s. 41ff).⁹¹

Stenen lå oprindeligt i korgulvets nordlige del over den murede krypt med begravelsen (jfr. ndf.). Her omtaltes endnu 1886 'den gamle ligsten i korets gulv ved den nordre væg', som da ønskedes anbragt på sin nuværende plads stående ved korets nordvæg øst for vinduet. Arbejdet udførtes 1889 'med indhug og kramper i væggen'. 1899 ønskede man den indmurede sten renset.¹⁰

2) O. 1650, muligvis over sognepræst Christen Pedersen (†1630). Rødlig kalksten, 193×140 cm, næsten udslidt, med rester af hjørnemedaljoner, der rummer store tulipanagtige blomster i fladt relief. Stenens midtparti har haft et stort skriftfelt, der nu kun har rester af øjensynligt sekundær indhugget versalskrift ved siderne, hvor man bl.a. læser: »...rup/...for/... 1732/...berg/...re/... 1740«. Nu brugt som gulvsten inden for skibets syddør, delt af trinnet. Om præsten Christen Pedersens gravsten (†nr. 2) vides, at den oprindeligt lå i kirkegulvet sammen med sønnens (nr. 3) og faderens (†nr. 1), men at den siden sammen med sidstnævnte blev flyttet ned foran kirkedøren med dørtrinnet 'liggende hen over'.⁹²

3) (Fig. 44), 1665, med latinsk indskrift fra o. 1668 over »Ossa M(agistri) Claudii Christiani Hverringii (benene af magister Claus Christensen Hvirring)«, præst i Hvirring, Tamdrup og Hornborg kirker og provst i Nim hrd. fra 1659 til 1668. Med dem hviler også benene af hans hustru Kirstine Torkildsdatter, †26. aug. 1664 i en alder af 36 år efter at have været nævnte mands hustru i omkring tre år og have født to børn (jfr. †epitafium nr. 1).⁹³

Rød kalksten, 119×113 cm, med gravskrift i højrektangulært skriftfelt, der optager næsten hele stenens højde. Det holders frem af to flankerende relieffigurer, der står foran joniske pilastre med den nærmeste hånd lagt oven på skriftfelt-

Fig. 41. Gravsten nr. 1, o. 1591, over Claus Glambek til Rask (†1591) og Birgitte Rosenkrantz samt deres to døtre (s. 5258). Jesper Weng fot. 2000. – *Tombstone no. 1, c. 1591, of Claus Glambek of Rask (†1591) and Birgitte Rosenkrantz and their two daughters.*

tet. Til venstre står Kristus som Salvator Mundi med korsæblet i højre hånd, til højre Moses med Lovens Tavler. På de attisk profilerede baser læses forneden hhv. »credite« og »servate« (tro og adlyd). Over og under skriftfeltet ses små volutornamenter, det øvre med maske, og i stenens hjørner er indhugget årstallet »1665«. Gravskriften er med reliefversaler, basernes påskrift med indhuggede versaler. Fragment af stenens højre side mangler.

Stenen skal have ligget i kirkegulvet imellem faderens (†nr. 2) og farfaderens (†nr. 1) begge

Fig. 42–43. Gravsten nr. 1, o. 1591, udsnit (s. 5258). 42. Døtrene Margrete og Kirstine, begge døde som femårige. 43. Birgitte Rosenkrantz. Jesper Weng fot. 2000. – *Tombstone no. 1, c. 1591, details. 42. The daughters, Margrete and Kirstine, both died at the age of five. 43. Birgitte Rosenkrantz (cf. fig. 41).*

sognepræster (jfr. også nr. 2). 1936 lå stenen i tårngulvet skjult under orglet. Siden 1987 er den opsat imod tårnrummets sydvæg.⁹²

4) (Fig. 45), o. 1766, over Maren Hansdatter (Klunker), *1699 i Ri..., †10. dec. 1766 i Hverring (sic!) præstegård, gift første gang 1718 med Hans... i Søllerød, anden gang 1728 med Rasmus (Jensen Stage), præst i Snostrup i (Sjæl)land.⁹⁴ Afsluttende gravvers, hvoraf bl.a. kan læses: »... /Guds frygt dyd og ærlighed/ Korset lovligen at bære/...«.

Rødlig sandsten, 179×119 cm, med rester af indhugget indskrift (versaler, gravverset kursiv) i stort svejftet skriftfelt, hvis hjørner giver plads for velhuggede rocailler med blomster. Stenen har omløbende ramme med rifling og profileret kant. 1912 henlå den på kirkegården, siden 1987 opsat imod tårnrummets vestvæg.

5) (Fig. 46), o. 1778, over »et paa Jorden helligt og kiærligt Ægte Par I Himlen herligt og saligt Engle Par«, Mouritz Moyer (Mejer) Thygesen, †4. maj 1778 »i Hans 59de Aar«, sognepræst for K[l]o[vborg] og Græstrup m[enigheder] i 4 år, siden for Hv[irring] og Hornborg i 16 år, og (hans

hustru) [Agathe] Elisabeth Stage, †30 jan. 1768.⁹⁵ De levede sammen i 8 år, fik fem børn, hvorefter han levede 10 år som enkemand. Et afsluttende gravvers lyder.

»Vor Samling för var Kort og Kiærligt
Vor Samling nu er Hvile-fuld
Vor Samling bliver Ævig h[erligt]
For Si[æ]l[en] i fork[aret Muld]«. ⁹⁶

Lysegrå kalksten, 175×126 cm. Indskrift med fordybet kursiv i hele stenens bredde. De konkavt afskårne hjørner prydes af lidt bistre kerubhoveder, hvis krøller er udført med brug af stenbor (fig. 55). Stenen er revnet skråt igennem fra øvre venstre hjørne. Den lå 1912 på kirkegården og er siden 1987 opsat imod tårnrummets sydvæg.

6) (Fig. 47), o. 1809, over Amalia Elisabeth Bechmann, f. Brasch, født i København, †17. juli 1809 i Hvirring præstegård, 27 år gl. Af fortsættelsen af gravskriften fremgår, at stenen er sat til et minde »For Hendes Venner og Veninder Udi Hvirring og Hornborg Sogne; Hvoriblandt Hendes efterlevende Børn 3 Sønner 2 Døttre Tilligemed Deres Fader Hans Gram Bechmann, Consistorialraad«.

Rødlig sandsten, 192×128 cm. Stenen har profileret kant og let ophøjet skriftfelt med indskrift i fordybet kursiv, der indledes og afsluttes med skriftsted (Ps. 111, 10 og Matt. 5, (8)). 1912 på kirkegården, siden 1987 opsat imod tårnrummets vestvæg.

7) O. 1835, over Jacob Ienstrup (Jelstrup), (kappellan) til Hvirring og Horn[borg], *20. jan. 1800, †9.(?) febr. 1835.⁹⁷ Gravsten af grå kalksten, 132×79 cm, svært læselig indskrift med indhuggede versaler i hele stenens bredde. Afsluttende citat fra »Matt. 5. c. v. 8«. Den stærkt forvitrede sten står op imod tårnrummets nordvæg, vestligst.

†Gravsten. 1) O. 1603, over sognepræst Peder Jensen Borup, [*1540, †1603]. Stenen lå i kirkens gulv sammen med hans søns og sønnesøns, begge sognepræster (nr. 3, jfr. nr. 2 og †nr. 2), og skal siden sammen med sønnens have været flyttet til en plads foran kirkedøren. Her sås 'den anselige ligsten' endnu 1925, stærkt udslidt, men endnu med præstens fødsels- og dødsår kendelige.¹⁴

Fig. 44. Gravsten nr. 3, 1665, over magister Claus Christensen (†1668), præst i Hvirring, Tamdrup og Hornborg kirker, provst i Nim hrd. 1659-68, samt over hans hustru, Kirstine Torkildsdatter (†1664, 36 år gammel) (s. 5259). Jesper Weng fot. 2000. – *Tombstone no. 3, 1665, of Claus Christensen (†1668), rector of Hvirring, Tamdrup and Hornborg churches, dean of Nim district 1659-68, and of his wife, Kirstine Torkildsdatter (†1664, aged 36).*

Fig. 45. Gravsten nr. 4, o. 1766, over Maren Hansdatter (Klunker) (†1766 i Hvirring præstegård) (s. 5260). Jesper Weng fot. 2000. – *Tombstone no. 4, c. 1766, of Maren Hansdatter (Klunker) (†1766 in Hvirring rectory).*

2) O. 1630, over sognepræst Christen Pedersen Hvirring. Stenen lå i kirkens gulv sammen med faderens og sønnens, begge sognepræster (jfr. nr. 3 og †nr. 1), og skal siden sammen med faderens være flyttet ned foran kirkedøren med 'dørttrinnet liggende hen over'.¹⁴ Denne placering gør det muligt, at stenen er identisk med den udslidte gravsten nr. 2, selv om denne synes noget yngre end 1630.

To *Gravkrypter* er i renæssancetiden indrettet under korgulvet til ejerne af Rask (fig. 48). Den nordre (nr. 1) må være udført o. 1589 af Claus Glambek til Rask og Birgitte Rosenkrantz, hvis gravsten (nr. 1) lå ovenover indtil 1889, og hvis lig måske stadig ligger i den. Andre, der vides begravet i krypterne, er Mourids Hansen Højer og hans hustru Gertrud Mouridsdatter Borchast (jfr. epitafium). Mens krypt nr. 2 formentlig blev

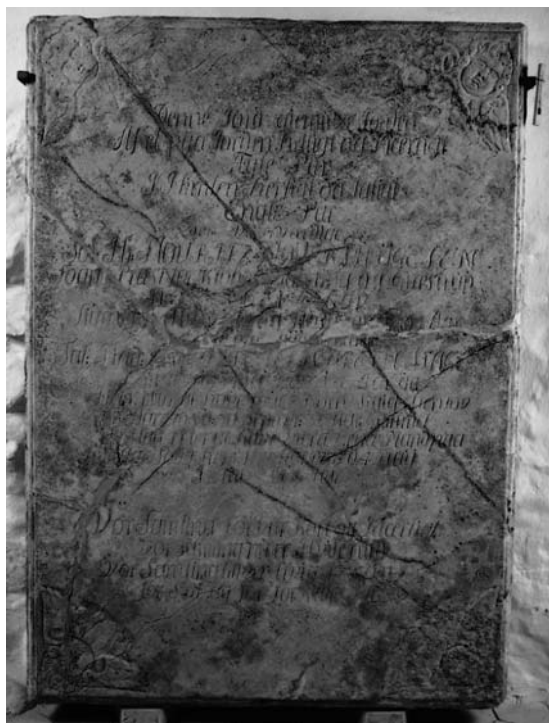

Fig. 46. Gravsten nr. 5, o. 1778, over Mouritz Mejer Thygesen (†1778), sognepræst i Klovborg og Grædstrup sogne, siden i Hvirring sogn i 16 år, og hans hustru, Elisabeth Stage (†1768) (s. 5260). Jesper Weng fot. 2000. – Tombstone no. 5, c. 1778, of Mouritz Mejer Thygesen (†1778), rector of Klovborg and Grædstrup parishes, later of Hvirring parish for 16 years, and his wife, Elisabeth Stage (†1768).

tømt o. 1900, og kisterne nedsat på kirkegården, er nr. 1 først opdaget 1940. Dens kisterester blev da øjensynligt nedsat samme sted på kirkegården som begravelserne fra nr. 2, idet en mindesten syd for våbenhuset bærer indskriften: »Begravede i Kirkens Krypt gennem Tiderne. Jordede her 1940«.

1) O. 1591, nu med lig (uden kister), der som nævnt kan være Claus Glambek til Rask og hans hustru Birgitte Rosenkrantz (jfr. inventar og gravsten nr. 1). Krypten, som findes i korets nordlige del (fig. 48), er muret af marksten og munketegl, 230×120 cm, 120 cm høj, og dækkes af et fladbuet hvælv af tegl. Markstenene findes især i vestvæggen og i nord, og ved sydvæggen ses midtfor et pilleagtigt fremspring. På lergulvet i det smalle rum ligger skeletter af en mand og en kvinde (jfr. fig. 54) med hovederne i vest og

armene ned langs siden, mandsskelettet (Claus Glambek?) i nord. I fodenden henligger en træplade med bærer, 50×40 cm, der må stamme fra en af rummets to kister, som fandtes stående oven på hinanden ved kryptens åbning 1940. Begge kister var af fyr og havde enkel kasseform, men de var så ødelagte, at der kun kunne tages mål af den øvre, 197×53, 42 cm høj. Kisterne havde været betrukket med læder, der for den øverstes vedkommende blot var sømmet på langs kanterne, mens den underste havde haft et rude-mønster af læderlidser med fem søm i krydsene. Gavle og langsider var forsynet med små bærringe i jern. Den omstændighed, at mandsskelettet fandtes i den øvre kiste, må bestyrke en tvivl om, at de to skulle være rummets første beboere, da Claus Glambek jo døde først. Efter undersøgelsen 1940 blev kisternes rester som nævnt nedsat på kirkegården, mens de to lig fik deres nuvæ-

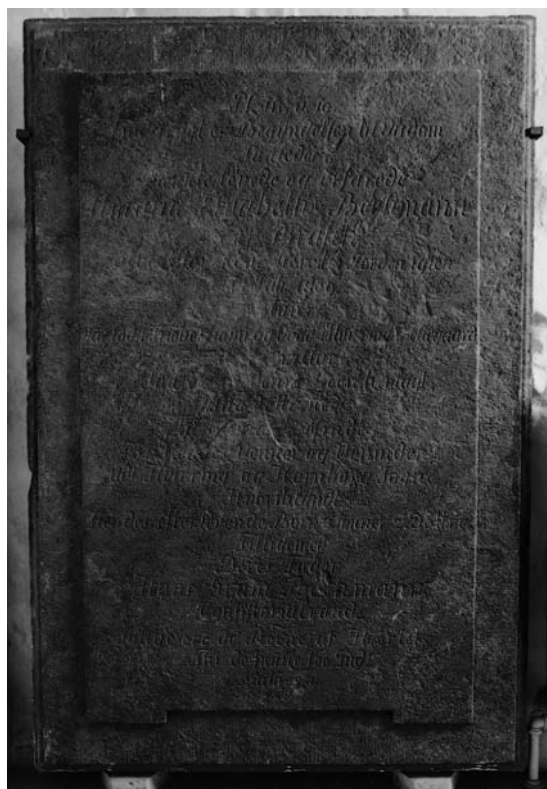

Fig. 47. Gravsten nr. 6, o. 1809, over Amalia Elisabeth Bechmann, f. Brasch (†1809) (s. 5260). Jesper Weng fot. 2000. – Tombstone no. 6, c. 1809, of Amalia Elisabeth Bechmann, née Brasch (†1809).

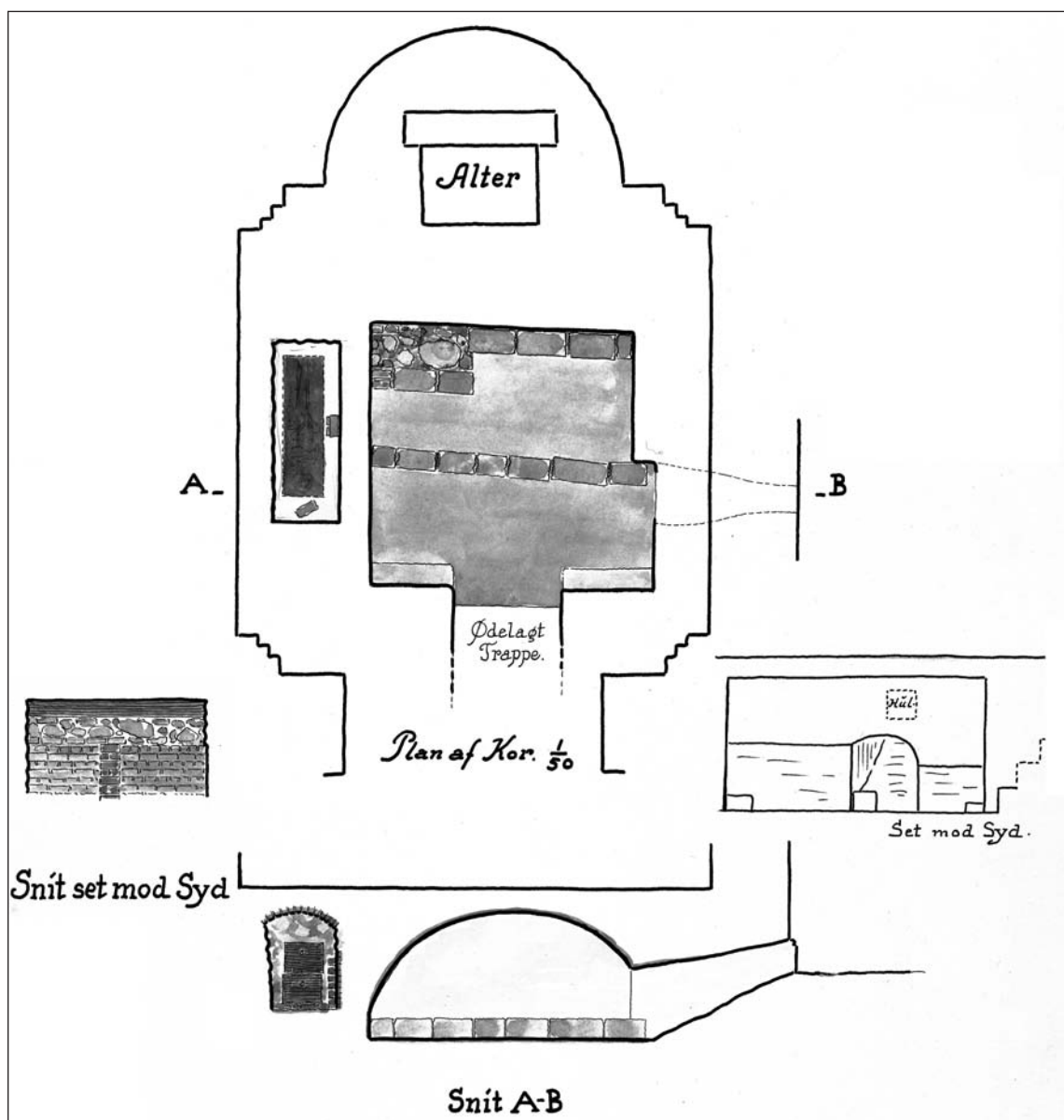

Fig. 48. Plan og snit af gravkrypt nr. 1 og 2 fra o. 1589 og derefter (s. 5261). 1:100. Farvelagt opmåling ved Peter Linde 1940. – Plan and section of Burial Crypts nos. 1 and 2 from c. 1589 and later.

rende plads på rummets gulv, udlagt af en læge. En adgang i vest er brudt 1940, da man opdagede krypten under arbejder med kirkens varmeanlæg. Rummet lader sig stadig bese ved åbning af en kraftig stenlem i korgulvet.

2) I korets midtgulv, yngre end nr. 1, da den af hensyn til denne er en smule forskudt imod syd, ca. 400×375 cm, 185 cm høj (jfr. fig. 48).

Krypten er muret af munketegl, sidevæggene er kun 50-90 cm høje, og loftet udgøres af et fladt spændt tøndehvælv. I syd findes en tragtformet luftåbning, 105×107 cm, og gulvet havde bænke af romanske granitkvadre til kisternes opsætning øst-vest i rummets østlige del. Østvæggen er nu gennembrudt, den vestre næsten fjernet af varme kanaler, der også har ødelagt en oprindelig

Fig. 49. Våbenhus, senmiddelalderligt (s. 5238), med foranliggende kirkegårdsmonumenter nr. 1, 3 og 4, såkaldte 'bondegravsten' af granit fra o. 1808, o. 1815 og o. 1838 (s. 5264f.). Jesper Weng fot. 2000. – *Porch, Late Medieval, with Churchyard Monuments nos. 1, 3 and 4 in front, so-called 'peasant tombstones' of granite from c. 1808, c. 1815 and c. 1838.*

trappe. 1803 savnede flugerne over 'Rasks begravelse' hængsler og var usikre at gå på. Og 1842 blev nedgangen til den allerede tilmurede begravelse opfyldt.²⁰ Rummet har nu adgang ad en trappe gennem en nyere gennembrydning i hvælvet, og væggene står med en hvid berapning. I forbindelse med rummets tømning o. 1900 blev en kristusfigur af bly fra et kistekrucifiks genbrugt på et alterkrucifiks (s. 5249 med fig. 29). †Kisterne i øvrigt blev nedsat på kirkegården.

Kirkegårdsmonumenter. Tre af disse har form af såkaldte bondegravsten og er nu henlagt på kirkegården syd for tårnet (fig. 49). Stenene ligger parallelt, nogenlunde nord-syd. De to (nr. 3–4) fandtes her allerede 1917 (foto i NM), mens den tredje (nr. 1) først synes at være kommet til veje efter 1950.⁹⁸

1) (Fig. 49), o. 1808, over »T. L. S.«, *1749 i Tøring, †1808 i Boring. 'Gravtræ' af rødlig granit, 130 cm langt, 29 cm højt, med plint og indskrift med fordybede versaler, der forneden afsluttes med et udhugget timeglas. Gravtræet har rette ender, mens fodenden er glat, på hoveden-

den ses et skiveornament. Indskrift og dekoration er i nyere tid udfyldt med sort farve. På kirkegården syd for tårnet, østligst.

2) (Fig. 50), o. 1810, over »Herre til Rask« Andreas Emanuel Bjørn., *26. juni 1759 på Thestrup, †2. marts 1810 på Rask, »Blev Gift d: 29 Sept. 1805 med Charlotte Nicoline Qvotrup og Fader til tvende Børn. Hans efterlevende Ægtefælle Lod for Ham Opreise dette Venskabs Taknem(m)elighed og Kiærligheds Minde«.

Stele i nyklassicistisk stil af Gjellebækmarmor med topstykke af Nexøsandsten, 231 cm høj. Et profileret fodstykke på støbt fundament bærer plinten, der har refendfugning og en niche med urne. Herover har stelen form af en cippus med

Fig. 50. Kirkegårdsmonument nr. 2, o. 1810, over herre til Rask, Andreas Emanuel Bjørn (†1810), rejst af hustruen Charlotte Nicoline Kvortrup som et »Venskabs Taknem(m)elighed og Kiærligheds Minde« (s. 5264). Niels Jørgen Poulsen fot. 2002. – *Churchyard Monument no. 2, c. 1810, to the Lord of Rask, Andreas Emanuel Bjørn (†1810), erected by his wife Charlotte Nicoline Kvortrup as a "Token of Friendship, Gratitude and Love".*

profileret gesims og en lav trekantgavl, der som akroterierne har ornamentik i lavt relief. Det let ophøjede skriffelt krones af guttae ('dråber') og har en sortoptrukket indskrift med fordybet kursiv og skriveskrift. Monumentet er istandsat 1992. På kirkegården nord for skibets norddør.

3) (Fig. 49), o. 1815, over Anne Masdatter, *1748 i Høyen, †1815 i Raskmølle. 'Gravtræ' af rødlig granit, 150 cm langt og 32 cm højt. Som nr. 1, dog med knogler forneden foruden timeglas, ligesom begge enderne (hovedenden skrå) smykkes af et hoved i relief. På kirkegården syd for tårnet, midterst.

4) (Fig. 49), o. 1838, over Niels Ienssen, *1760 i Borring, †1838 i Rask Mølle. 'Gravtræ' af rødlig granit, 130 cm langt og 29 cm højt. Som nr. 2; hovedendens reliefhoved er udpræget 'udgravet' i stenen. På kirkegården syd for tårnet, vestligst.

Støbejernskors. På kirkegården findes seks sortmalede støbejernskors fra perioden o. 1856-72.

1) O. 1856, over skolelærer Iens Christian Svane, *11. okt. 1769 i Uldum, †8. maj 1856 i Honum. 86×61 cm. Spidse, trekloverformede korsender, foroven putto, forneden bikube. Indskrift med versaler. Opstillet sydøstligst på kirkegården.

2) (Fig. 51), o. 1856, over »Gaardm. og Dbrm. Frands Pedersens Hustru« Berit Kirstine Pedersdatter, *4. nov. 1797 i Hvirring, †13. sept. 1856, »7 Sønner og 1 Datter hvile ved hendes Side«. 120×81 cm. Trefligede korsender med sommerfugl foroven, bladornament i tværmene. Nederst på korsstammen et anker, derunder støberiets signatur »Stallknecht Horsens«. ⁹⁹ Indskrift med antikva, personalia med versaler. Opstillet på granitplint på samme gravsted syd for kirken som ægtemandens (nr. 4).

3) O. 1863, over Mette Kathrine Nielsdatter, *10. april 1828 i Hornborg, »gift med Søren Iørgensen paa Rask Mark«, †16. marts 1863 »dersteds«. 98×67 cm. Hammerformede korsender, foroven håndtryk, i tværmene bladornament. Nederst på korsstammen et anker. Indskrift med versaler. Opstillet sydøstligst på kirkegården.

4) (Fig. 51), o. 1864, over »forhenværende Sognefoged Dannebrogsmænd« Frands Petersen, *11. nov. 1779 i Hvirring, †23. aug. 1864 samme-

Fig. 51. Støbejernskors nr. 2, o. 1856, og nr. 4, o. 1864, over hhv. Berit Kirstine Pedersdatter (†1856), og hendes mand, fhv. sognefoged, Dannebrogsmænd Frands Petersen (†1864) (s. 5265). Jesper Weng fot. 2000. – *Cast Iron Crosses nos. 2, c. 1856 and 4, c. 1864, commemorating Berit Kirstine Pedersdatter (†1856), and her husband, the former parish executive officer and holder of the Order of the Dannebrog, Frands Petersen (†1864).*

steds, »5 Sønner og 1 Datter begræder Savnet af en kjærlig Fader«. 120×81 cm. Trekloverformede korsender med håndtryk foroven, i tværmene bladornament. Forneden ubestemmelig figur og støberiets signatur »M J« for Møller og Jochumsen. ⁹⁹ Indskrift med kursiv. Opstillet på granitplint på samme gravsted syd for kirken som hustruens (nr. 2).

5) O. 1865, over Karen Frandsdatter, *23. marts 1814 i Honum, †27. febr. 1865 sammesteds. 118×66 cm. De trefligede korsender har et håndtryk foroven, i tværmene bladornament. Nederst på korsstammen et anker. Indskrift med antikva, personalia med versaler. På korsfoden støberiets signatur »Stallknecht Horsens«. ⁹⁹ Opstillet østligst på kirkegården.

6) O. 1872, over Anders Peter Hansen, *27. febr. 1814 i Havrum, †18. aug. 1872 i Honum. 118×71,5 cm. De femfligede korsender har et håndtryk foroven, i tværmene bladornament. Nederst på korsstammen et anker. ¹⁰⁰ Indskrift med kursiv. Opstillet østligst på kirkegården.

KILDER OG HENVISNINGER

Jfr. fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Gammel Skanderborg amt i almindelighed s. 2874 samt forkortelser s. 2875. Fagordbog s. 15. Endvidere er benyttet:

Ved embedet: Synsprotokol 1862ff.

Frijsenborg godsarkiv, Hammel: Skifte 1763 (nr. 143). Syn over grevskabet efter Mogens Friis (†1675) (nr. 266).

NM. Håndskrift: F. Uldall: Om de danske Landsbykirker IV, 1887, s. 382–88. – Notebøger: Søren Abildgaard IX, 1771, s. 18–20. Indberetninger: Chr. Axel Jensen (1912) (bygning, inventar og gravminder), usigneret notat 1930 (med skitse af piscina), Peter Linde 1940 (gravkrypter), Georg N. Kristiansen 1963 (prædikestol), Finn Andersen 1984 (kirkens omgivelser), Tycho Clemmensen 1987 (gravsten), Birgit Als Hansen 1987 (gulvundersøgelser), Mogens Larsen 1987 (bygning, sidealterniche), Karsten Larsen 1991 (kalkmaleri, inventar, epitafium), Leif Vognsen 1992 (kirkegårdsmonument nr. 4), Jens Johansen 1996 (alterskranke), Rikke Ilsted Kristiansen 2001–02 (gravminder) og Niels Bonde 2002 (dendrokronologisk undersøgelse af tagværk).

Tegninger og opmålinger: NM: Opmåling af nordportal (u. navn og år). Opmålinger af korbuekrugbånd, tympanon og spedalskhedsvindue ved A. Claudi-Hansen 1912. Plan af kirken (ufærdig) ved Mogens Clemmensen (ca. 1917). Tegning af våben på alterkalk samt af gravkrypter, fund og kranier ved Peter Linde 1940. Tryk af plan af kirken (restaureringsforslag) ved Rolf Graae 1985. Opmåling af udgravningsfelter i apsis og tårnrum samt oversigtsplan ved Birgit Als Hansen 1987. Opmåling af sidealterniche ved Mogens Larsen 1987. Længdesnit af kirken ved John Bennetzen 1990. Tværsnit af skib ved Peter Duun Andersen 2002.

Litteratur: Sigurd Elkjær: Nim Herreds Præster 1536–1660, ÅrbÅrhSt. 1925, s. 103–16, samme: Af Deggen Herlov Dalhoff's Optegnelser II, ÅrbÅrhSt. 1929, s. 42–47, og samme: Nim Herreds Præster efter 1660, ÅrbÅrhSt. 1936, s. 30–79. H. G. Skovgaard: Hvirring kirke (redegørelse for restaureringen 1957), Medd-ÅrhSt. 1967, s. 61f.

Historisk indledning ved Lars Bisgaard og Niels Jørgen Poulsen. Beskrivelse af kirkegård og bygning ved Niels Jørgen Poulsen, kalkmalerier og inventar ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler) samt gravminder ved Ebbe Nyborg og Rikke Ilsted Kristiansen. Redaktionsssekretær Annelise Olesen. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Engelsk oversættelse ved James Manley. Redaktionen afsluttet 2002.

havde været beboet af Herman Bager; dens videre skæbne kendes ikke.

⁴ RA. DaKanc. B 134. Registerbøger over tiender i Fyns, Ribe og Viborg stifter til bortfæstelse. Jfr. Kanc-Brevb. 3. nov. 1574 og 22. feb. 1591, da Glambeks enke, Birgitte Rosenkrantz, overtog tienden.

⁵ KancBrevb. 21. maj 1650.

⁶ Frijsenborg godsarkiv, Hammel. Syn ca. 1676–77 over grevskabet efter Mogens Friis (†1675) (nr. 266).

⁷ LAVib. Århus bispeark. Specifikation af stiftets kirke-tiender og deres ejere 1690 I, Århusgård, Stjernholm og Kalø amter (C 3.1162).

⁸ Frijsenborg godsarkiv, Hammel. Skifte 1763 (nr. 143).

⁹ RA. DaKanc. A 29. Efterretning om ejerne af kirker og kirketiender i Danmark i henhold til Forordning 8. nov. 1726 (1726–97). 1765 blev kirken indskrevet i Mattrups jordebog (LAVib. Landstingets skøde- og panteprot. 1763–68, fol. 314).

¹⁰ Synsprot. 1862ff.

¹¹ KancBrevb. 31. juli 1590, jfr. også 7. juni 1593. Gælden anførtes til 259 dl.

¹² KancBrevb. 28. juli 1631.

¹³ KancBrevb. 27. nov. 1629. Endvidere breve af 17. feb. 1630, 6. feb. 1632 og 1. april 1634.

¹⁴ Jfr. Sigurd Elkjær: Nim herreds præster 1536–1660, i ÅrbÅrhSt., 1925, s. 103–16, og samme: Nim herreds præster efter 1660, ÅrbÅrhSt., 1936, s. 30–79. – I Nim herreds bog 1661 (LAVib. Århus bispeark. C 3.1089) oplyser den senere præst Claus Christensen Hvirring (†1668), at Peder Lauridsen var præst i hele syv sogne, nemlig Hvirring, Tamdrup, Hornborg, Boring, Nim, Underup og Brestenbro. Heraf var †Brestenbro dog blot et kapel (jfr. s. 5199), og †Boring (s. 5273) blev snart nedlagt. Som påvist af Sigurd Elkjær (1936, s. 30 f.) er Peder Lauridsen i den trykte udgave af Kancelliets Brevbøger (24. dec. 1566) fejlagtigt nævnt som Laurids Pedersen.

¹⁵ Indb. ved Birgit Als Hansen 1987 (i NM).

¹⁶ Inv. nr. 188/87. Af 'indbragte' genstande kan endvidere nævnes et brudstykke af en slibesten, 9 cm lang, og 11 vistnok sammenhørende skår af en stentøjsflaske.

¹⁷ J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn, N 92–93. Anført i DaAtlas II, 1, s. 240 og hos Tang Kristensen: Danske Sagn III, 2 B 11.

¹⁸ Jfr. rapport, Hvirring Kirkes omgivelser, udarbejdet for menighedsrådet af landskabsarkitekt Finn Andersen, Fredericia 1984.

¹⁹ Fotostat hos gdr. Knud Frandsen, Hvirring.

²⁰ LAVib. Århus amts søndre provsti. Synsprot. 1817–54 (C 30 I.2).

²¹ Blandt østjyske kirker af kvadersten overgås Hvirring i længde af Øster Snede (Vejle amt), hvor kor og skib måler knap 32 m. Den største landsbykirke af kva-

¹ DiplDan. 2. rk. IX, nr. 32, 33, 64.

² DiplDan. 2. rk. X, nr. 87. Årstallet kan være fejlskrift for 1398, Jfr. ÆldDaArkReg. III, s. 325 (C 19).

³ ÆldDaArkReg. II, s. 55 (B 378). Gården i Horsens

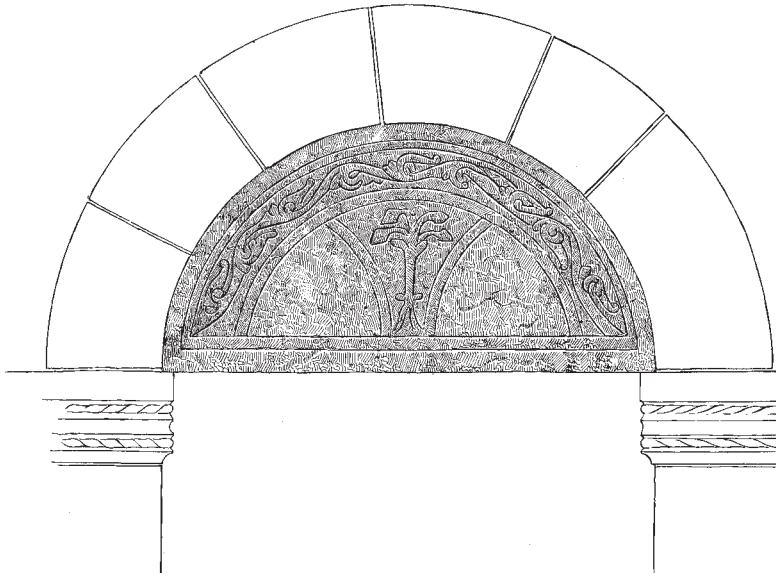

Fig. 52. Norddørens tympanon (s. 5233). 1:20. Jfr. fig. 12. Målt og tegnet af A. Claudi-Hansen 1912. — *Tympanon of the north door. Cf. fig. 12.*

dersten i Jylland er formentlig Vamdrup (Ribe amt), der oprindeligt har haft en længde på hen ved 40 m. Nustrup (Haderslev amt) er 39 m lang, men her er kor og apsis ombygget i senromansk-unggotisk tid. Hillerslev og Hvidbjerg kirker (Tisted amt), begge med apsis, er 34 m lange.

²² De glathugne kvadre fortsætter indvendig ned til 0,9 m under nuværende gulv. Jfr. indb. ved Birgit Als Hansen 1987 (i NM).

²³ Jfr. et lignende felt i Vejen kirke (DK. Ribe, s. 2884).

²⁴ Der ses her bort fra de to vinduer med særlige funktioner: cirkelvinduet i apsis og et spedalskhedsvindue i korets sydside.

²⁵ Vinduet var endnu 1862 åbent (jfr. fig. 20), men var

herefter frem til 1917 tilmuret i ydre halvdel.

²⁶ Vel svarende til 4 fod à 28,5 cm.

²⁷ Diameteren i den cirkulære åbning synes udvendigt at være 2 fod, i lysningen 1 fod.

²⁸ Om lavt siddende vinduer i apsis og deres samspil med alteret, jfr. Otto Norn: At se det usynlige, 1982, s. 48f.

²⁹ Mackeprang: Granitportaler, s. 132 og 269–70.

³⁰ Mackeprang: Granitportaler, s. 278.

³¹ Mackeprang: Døbefonte, s. 47–48 og 338–39.

³² Mackeprang: Granitportaler, s. 334. — Om ringkæder og båndfletning, se endvidere Lennart Karlsson: Romansk træornamentik i Sverige. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History of Art bd. 27, Stockholm 1976, s. 141ff.

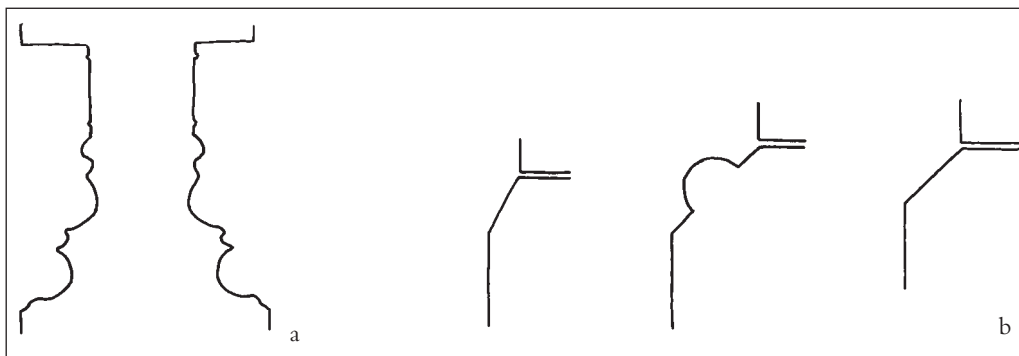

Fig. 53a-b. Romanske granitprofiler 1:10. a. Nordre og søndre korbuekragbånd, set mod øst (s. 5234). b. Sokkel under hhv. apsis, kor og skib (s. 5228). Målt af Peter Duun Andersen og Niels Jørgen Poulsen, tegnet af Marianne Nielsen 2002. — *Romanesque granite profiles. a. Northern and southern chancel arch cordons looking east. b. Base under apse, chancel and nave respectively.*

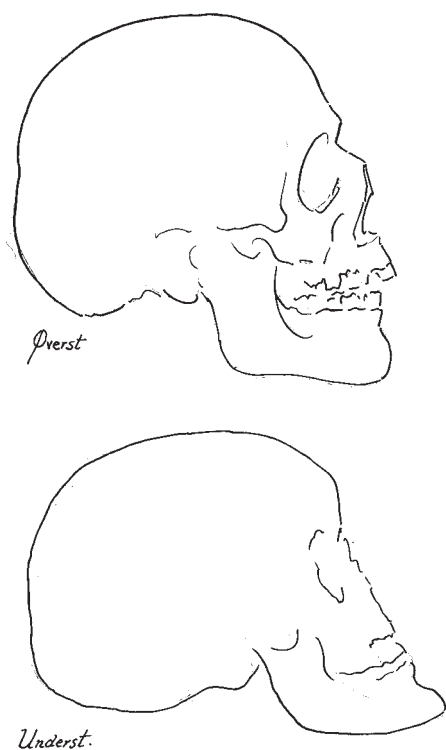

Fig. 54. Kranier i gravkrypt nr. 1, o. 1589, muligvis Claus Glambek til Rask (øverst) og hans hustru Birgitte Rosenkrantz (s. 5262, jfr. gravsten nr. 1, fig. 41). Tegning af Peter Linde 1940. – *Skulls in Burial Crypt no. 1, c. 1589, possibly Claus Glambek of Rask (top) and his wife Birgitte Rosenkrantz (cf. tombstone no. 1, fig. 41).*

³³ Indb. ved Mogens Larsen 1987 (i NM) med skitsemæssig opmåling.

³⁴ Det må overraske, at nicherne, der har flankeret den høje, statelige korbue, i modsætning til f.eks. alternicherne i Øster Snede kirke (Vejle amt) har været så relativt lave. Jfr. dog også de lavt anbragte nicher i Outrup kirke på Mors (Tisted amt), fremdraget 1974.

³⁵ I syddørens nordkarm er nederst bevaret en 30 cm høj murklods, der stikker 15 cm ind i åbningen.

³⁶ Et brudstykke af en ribbesten, fundet ved udgravning i gulvet 1987, stammer formodentlig fra hvælvyggeriet. Jfr. indb. ved Birgit Als Hansen 1987 (i NM).

³⁷ Da der ikke kan påpeges noget klart byggeskel mellem hvælvene i skibets øst- og vestende, er samtlige hvælvpiller på planen (fig. 6) skraveret med signaturen for gotik.

³⁸ Det er formodentlig samme indskrift på kirkedøren, der ligger til grund for oplysningerne i DaAtlas (IV, s. 138) 1768, hvor det hedder: 'Han (Glambek) lod bygge hvælvingerne i kirken af den i Boring by nedbrudte kirkes stene', jfr. s. 5274.

³⁹ Jfr. Henne kirke i Vestjylland (DK. Ribe, s. 1244) og Lerup kirke (Hjørring amt), hvor hvælvs-lagningen aldrig blev fuldført.

⁴⁰ Den tilmurede åbning har muret munding. Om cirkulære hvælvhuller i øvrigt, se: Århus domkirke (s. 255), Sabro (s. 1867), Borum (s. 1990) og Kolt (s. 2179).

⁴¹ Stenstørrelsen er i koret typisk 27-28×8-8,5 cm, i skibets 2. fag 29×9 cm og i 4. fag 27,5×9 cm. – Stene-
ne bærer ikke præg af at være genbrugt, hvorfor traditionen om, at de skulle være hentet fra den nedbrudte kirke i Boring (jfr. note 38), formodentlig må afvises.

⁴² Aflastningsbuen er falsket på vestsiden.

⁴³ Jfr. en tilsvarende dør i nordsiden af Haldum kirkes tårn, hvor tårnets østmur også hviler på en aflastningsbue (s. 1802).

⁴⁴ I mørtlen i hvælvlokkerne over hvælvet ses fine afløbsskåle.

⁴⁵ F. Uldall: Om de danske Landsbykirker IV, 1887, s. 382-88.

⁴⁶ Thyge Thygesen blev 1776 adlet under navnet Thyge de Thygeson.

⁴⁷ En gavl var revnet 1676 (jfr. note 6).

⁴⁸ Sigurd Elkjær: Af Degnen Herlov Dalhoff's Optegnelser II (1769-91), ÅrbÅrhSt. 1929, s. 42-47, og LAVib. Kirkesyn 1777-88 (C 3.1174).

⁴⁹ Jfr. adelsfruen Anne Grubbes gave til Sønder Omme kirke 1619 efter indretningen af en gravkrypt i kirkens kor. Jfr. Niels Jørgen Poulsen: Jyske kirker på Christian IV.s tid. Seks års kirkeregnskaber 1614-20 fra Jelling syssel, i NMArb. 1980, s. 56-66, især s. 63-66.

⁵⁰ KancBrevb. 31. juli 1590. Kirkeværgernes navne oplyses ikke, hvorfor man må tro, at de har været menige sognemænd. Hvis Claus Glambek selv havde været værge, havde hans navn formodentlig været nævnt.

⁵¹ KancBrevb. 7. juni 1593.

⁵² LAVib. Århus bispeark. Kirkesyn 1700-12 (C 3. 1166).

⁵³ Jfr. Elkjær 1929 (note 48).

⁵⁴ Maleren og fotografen Andreas Fritz (1828-1906) var søn af sognepræst Niels Fritz og er vokset op i præstegården. Jfr. også altermaleri s. 5244.

⁵⁵ I synsprot. 1862ff. henvises til ministeriets skrivelse af 1. maj 1882.

⁵⁶ Indb. ved Niels Bonde 2002. (I NM).

⁵⁷ Se Niels M. Saxtorph: Kalkmalede ornamentter i Århus Stift o. 1500. Et forsøg på gruppering og datering. ÅrbOldkHist. 1976, s. 140-149.

⁵⁸ Inv.nr. 188/87.

⁵⁹ RA. Lensrgsk. Stjernholm len. Kirkegsk. 1614-15.

⁶⁰ LAVib.Voer-Nim hrdr.s provsti. Hvirring-Hornborg kirker 1833-47 (C 33A.10).

⁶¹ Elkjær 1936 (note 14), s. 78. Andreas Fritz har leveret et lignende billede til Hørning kirke (Randers amt).

⁶² LAVib. Hvirring-Hornborg præsteark., div. dok. 1800-1920.

⁶³ Jfr. Knud J. Krogh: Gyldent alter, glasmalerier og andre fund fra Malt kirkes kor, Årbøger fra Ribe Amt 1971, s. 513-47.

⁶⁴ LAVib. Århus bispeark. Kirkesyn 1777-1803 (C 3.1174-76).

⁶⁵ Synsprot. 1862ff. Inventariet opfører her 'et alter og alterbillede forestillende...', men skriveren har ikke afsluttet sætningen.

⁶⁶ Jfr. note 60.

⁶⁷ Iflg. Boje kendes der ikke stempler for faderen, men de kunne tænkes identiske med sønnens. I alle tilfælde må sættets tilvirkning af en Horsensmester anses for nok så sandsynlig, som at man skulle have henvendt sig helt i Ebeltøft.

⁶⁸ For eksempler på førromanske skrin, se eksempelvis Das Gandersheimer Runenkästchen. Internationales Kolloquium 1999, Braunschweig 2000.

⁶⁹ Grundlæggende Poul Nørlund: An early Group of enameled Reliquaries. Its Dating and Provenance. I Acta Archaeologica 1933, s. 1-32. Han hævder s. 9, at der ikke skulle være tale om egentlige søm, idet knopperne skulle være 'without a shank', men det synes modsagt af de tydelige fæstneshuller, hvor knopper mangler på skrinet.

⁷⁰ Nørlund 1933 (note 69). De bedste afbildninger af alle skrinene findes hos Poul Svensson: Frøslevskrinet, Flensborg 1981, der s. 68ff. taler for en slesvigsk oprindelse af dette, mens Niels-Knud Liebgott: Middelalderens Emaljekunst, 1986, s. 17ff., står ret alene med sin henføring af skrinene til spansk produktion. Det seneste danske bidrag er Hans Ole Matthiesen og Jørgen Smidt-Jensen: Frøslevskrinet – er rejsen nu endt?, i Sønderjyske Årbøger 1993, s. 5-27, hvor skrinene dateres så tidligt som til 1000-tallets første halvdel. For en nyere international opsamling, se Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125-1235, udg. Jochen Luckhardt og Franz Niehoff, München 1995, bd. 2, s. 239f., hvor Regine Marth daterer et skrin i Berlin til første halvdel af 1100'erne og antager det udført i Nordtyskland eller Danmark.

⁷¹ Se Alice Madsen: Brødrenes Bogskab – særudstilling om den middelalderlige bogkultur på Øm Kloster Museum. Øm Kloster Museum, Nyhedsbrev 2002 nr. 1, s. 7ff. med illustration s. 9, samt kataloget Levende ord og billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark, red. Erik Pedersen, 1999, s. 41.

⁷² Se Gunhild Øeby Nielsen: Læse- og skriveredskaber. Genstande relateret til læse- og skrivekunst i Danmarks middelalder. Specialeafhandling fra Århus Universitet 1995, Århus 1996. Heri nærtstående griffel fra Lund (kat. nr. 4). Jfr. også Ornamenta Ecclesia. Kunst und Künstler der Romanik. Katalog zur Ausstellung, Köln 1985, bd. 1, s. 285ff.

⁷³ RA. DaKanc. D 19. Koncepter og indlæg til sjællandske registre 1699-1771, 1701 nr. 73.

Fig. 55. Englehoved, udsnit af gravsten nr. 5, o. 1778 (jfr. fig. 46), over sognepræst Mouritz Mejer Thygesen og hans hustru Elisabeth Stage (s. 5260). Jesper Weng fot. 2000. – *Head of angel, detail of Tombstone no. 5, c. 1778, of rector Mouritz Mejer Thygesen and his wife Elisabeth Stage (cf. fig. 46).*

⁷⁴ Piscinaen i Ålborg er afbildet i Erik Johansen, Bodil Møller Knudsen og Jan Kock: Fra Aalborgs fødsel til Grevens Fejde 1534. Aalborgs Historie 1, Aalborg 1992, s. 276. Alment, se KultHistLeks., artikel Piscina.

⁷⁵ Se Marie-Louise Jørgensen: Lektorieprædikestole i Østdanmark. Kirkens bygning og brug, Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 89-108, og Ebbe Nyborg: Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler. Tro og bilde i Norden i Reformasjonens århundre, Oslo 1988, s. 223-52.

⁷⁶ Beløbet skulle udlægges af midler hidrørende fra sognets tiendeafløsning. Herimod protesterede den tidligere kirketiendejer, enkegrevinde Brockenhuus-Schack, til Kultusministeriet, men hun tabte siden i retten. Sagen er refereret i Berlingske Tidende 16. febr. 1916.

⁷⁷ LAVib. Århus bispeark. Kirkernes istandsættelser m.m. 1804-23 (C 3.1151).

⁷⁸ Søren Abildgaards notebog IX, 1771, 18-20.

⁷⁹ Sigurd Elkjær: Fattigvæsenet i Hvirring-Hornborg 1769-1814. ÅrbÅrhSt. 1929, s. 86.

⁸⁰ Afskriften skyldes den unge Sigurd Elkjær, der som dreng selv havde set 'den gamle egeplanke' hos boelsmanden, men som siden forgæves havde eftersøgt dørflojen. En anden og mindre præcis afskrift er taget af degnen Herlov Dalhoff i årene 1769-91. Se Sigurd Elkjær 1929 (note 48), s. 44.

⁸¹ Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant og på dennes internet-hjemmeside.

⁸² LAVib.Voer-Nim hrdr.s provsti. Synsprot. 1855-1938 (C 34.3-4).

⁸³ Henning Thalund: Kirkeskibe i Haderslev Stift, Haderslev 1999, s. 52. Kirkeskibet pryder bogens forside. Jfr. også Henningsen: Kirkeskibe, s. 106.

⁸⁴ Vibeke Michelsen; Jørgen Hansen, klokkestøber i Århus og Kalundborg. Arv og Eje 1983-84, 1986, s. 83-104.

⁸⁵ RA. Reg. 108A, nr 11. Rgsk. indtil 1559. Fortegnel-se over indkrævede klokker. Jfr. Poul Grinder-Hansen: Danske klokkekonfiskationer i 16. og 17. århundrede. Arv og Eje 1983-84, 1986, s. 213-228.

⁸⁶ RA. DaKanc. B 184e. Seks års kirkeresk. 1614-20. Stjernholm len.

⁸⁷ Otto Norn: En dansk Billedskærer fra Senbarok-ken. Tilskueren, nov. 1937, s. 366-80. Vibeke Michelsen: Snedkere og billedskærere i Horsens snedkerlav 1603-1745. I Synligt og usynligt. Studier tilegnede Ot-to Norn, 1990, s. 132f.

⁸⁸ Elkjær 1936 (note 14), s. 39 med henv. til Liber da-ticus.

⁸⁹ Elkjær 1936 (note 14), s. 41 med henv. til Liber da-ticus.

⁹⁰ Begge døtre døde fem år gamle. DaAdÅrb. IV, 1897, s. 19.

⁹¹ Jfr. Birgitte Bøggild Johannsen og Hugo Johannsen: Ny dansk kunsthistorie bd. 2, 1993: Kongens kunst, s. 52f., 70. Nære sidestykker til stenen kan nævnes i Flynder kirke, o. 1574 (Ringkøbing amt), Århus dom-kirke, o. 1577 (s. 771, gravsten nr. 20), Østbirk kirke, 1579 og o. 1580 (s. 4489ff.), Vær kirke, fra 1580erne

(s. 4899ff. og i Hammel kirke, o. 1608 (s. 3476ff.)). Se i øvrigt nærmere, Jensen: Gravsten II, s. 41-80.

⁹² Sigurd Elkjær 1936 (note 14), s. 39 med henvisning til Liber daticus.

⁹³ Indskriften lyder: »Ossa M(agistri) Claudii Christi-ani Hverringii ecclesiarvm Hverring Tamdrvp Horn-borg parochi et districtus Niim præpositi ab an(n)o 1659 ad an(num) 1668 cum ossibus uxoris charissimæ Kirstinæ Torchilli f(iliæ) qvæ circiter triennium dicti mariti conivx duos partvs enixa et ad annos 36 nata pie expiravit anno 1664 die XXVI aug(usti) molliter hic vna cvbant gloriosam singvla resvrrectionem expec-tantia« (Benene af Magister Claus Christensen Hvir-ring, sognepræst i Hvirring, Tamdrup og Hornborg kirke og provst i Nim herred fra 1659 til 1668, og be-nene af hans kære hustru Kirstine Torkildsdatter, som ef-ter at have været den nævnte mands hustru i omkring tre år og født to børn, i en alder af 36 år fromt udån-dede d. 26. august 1664, hviler her blidt sammen og afventer hver for sig den glørværdige genopstandelse).

⁹⁴ Supplerende oplysninger efter Wiberg: Præstehist.

⁹⁵ Ifølge Wiberg: Præstehist. døde hun 30. juli.

⁹⁶ Såvel vers som gravskrift suppleret efter Elkjær 1936 (note 14), s. 62.

⁹⁷ Jacob Jelstrup, der var kapellan for Christian Julius Wittendorph, døde ifølge Elkjær 1936 (note 14) 10. feb. 1835.

⁹⁸ Peter Bang Termansen: Gravstene på Horsenseg-nen. Købstadsmuseet »Den gamle By«, Årbog 1987, s. 22-23, og Chr. Heilskov: Vandmøller i Århus og Skan-derborg amter, ÅrbÅrhSt. 1947, s. 94.

⁹⁹ Aase Faye: Danske støbejernskors, 1988, s. 216.

¹⁰⁰ Aase Faye: Danske støbejernskors, 1988, s. 97 med fig. 122.

SUMMARY.

Hvirring church is an imposing Romanesque ashlar building, probably from c. 1200, consisting of nave and chancel with apse. While the apse has been rebuilt somewhat, the remainder of the church is extraordinarily well preserved; for example, all the Romanesque windows of the north side have been preserved or could be reconstructed (1917-19) on the basis of safe indications. Preserved too are both doors of the nave and the tall, beautiful chancel arch with its corbels. Two small, low windows once had special functions: a circular window in the south side of the apse seems to have been related to the high altar; and an opening in the south wall of the chancel is a so-called lepers' window (cf. *Nim Church*, p. 5198). The tower at the west end of the nave was added in the Late Middle Ages, while traces in the floor and masonry show that before this a small $\dagger$ stilt tower or bell frame had been erected. The porch too must be from the Late Middle Ages, when the apse too was separated from the chancel and furnished as a sacristy. The vaults in the chancel and the eastern end of the nave were incorporated around 1497 (cf. $\dagger$ murals), while the matching vaults in the west end of the nave appear only to have been added in 1589 in connection with the building work that the local Lord of the Manor, Claus Glambek, had done. Since 1982 all the roofs have again been leaded except that of the porch, which has a tile roof. The tower has been topped since the 1700s by a pyramidal spire.

Murals: The purpose of altar decoration is served by a large mural of *The Resurrection* on the east wall of the chancel, painted in 1919 by Joakim Skovgaard. The remains of older $\dagger$ murals were investigated in 1987 and 1991, for example a decoration depicting wild flowers and the date '1497' on the chancel vault and in the east vault of the nave.

Of the *fittings* a few items are from the same time as the Romanesque building, for example the almost cylindrical font of granite and a rare piscina of the same material. Furthermore, $\star$ remains have been found in the floor of a $\star(\dagger)$ gold-

en altar with a spired retable from c. 1200, an $\star$ ornamental nail, which perhaps belonged to an $\star(\dagger)$ enamelled reliquary of the 1100s, $\star$ book mountings, a $\star$ stylus and parts of a $\star(\dagger)$ thurible from the 1300s. Another medieval item is the communion table, which must be from c. 1500 and may have been built with ashlar from the original communion table.

The pulpit, from c. 1590, was placed until 1757 as a 'lectorium pulpit' in or in front of the chancel arch. The bell is from 1639 and bears the initials and founder's mark of the bell founder Jørgen Hansen in Århus. The altar silver is basically from 1699, made by Johan Henriksen Plum, Århus, but has now been much pieced together. The other fittings come from the 19th-20th century. The chalice and paten for the sick are for example either by Mouritz Angel Wendelboe, Ebeltøft (1842-95) or perhaps his father, Lars Wendelboe, who was active in Horsens c. 1802-19. A poor-box bears the date 1844, while a former altar painting, *Jesus Blessing the Congregation*, is from c. 1885.

During the last restoration in 1987 the colours of the church interior were slightly modified to match better. Otherwise the appearance of the interior in all essentials goes back to the work done in 1917-19, when the altar decoration became the above-mentioned Christ mural, and new pews were installed.

The lectorium pulpit was taken down from the chancel arch in 1757, as the rector, Peder Holst, allegedly considered it too high for his 'dizzy head'. In 1786 a wish was expressed for the $\dagger$ altar-piece to be painted up. Fundamentally it appears to have been Late Medieval, since it included what were called 'three antiquities' (Catholic figures?). After 1803 this was replaced by an $\dagger$ altar painting that was later described as 'disfiguring'. In work carried out in 1837 and over the next few years a $\dagger$ choir loft was taken down, new $\dagger$ pews were installed, and the fittings were repainted. Of this work a painting of *St. John the Evangelist with the Chalice* is still preserved on the pulpit.

The *sepulchral monuments* relate not least to the manor of the parish, Rask, whose two burial crypts are below the chancel. The oldest of these is related to the figural tombstone from c. 1591 of Claus Glambeck of Rask and his wife Birgitte Rosenkrantz, which was carved by a large Jutland monumental workshop. A later owner-couple, Mourids Hansen Højer and Gertrud Mouridsdatter Bor-

chast, are commemorated by a carved wooden Baroque sepulchral tablet, attributed to Jørgen Arntsen Slache in Horsens. Finally, in the tower a number of tombstones from the 16-1800s have been set up, while in the churchyard there is a Classicist monument from c. 1810 to Andreas Emanuel Bjørn of Rask and three simple 'peasant tombstones' of granite from the first part of the 1800s.